

Caert Thresoor

De schoolwandkaarten
van Nederland van
Beekman en Blink

Nederland op
negentiende-eeuwse
cartoonkaarten
van Europa

De panoramakaarten
van Nederland

2009 - 28

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- Louis Brink
89 **De schoolwandkaarten van Nederland van Beekman (1888) en Blink (1894): een kartografische tweekamp tussen geografische zwaargewichten**
- Marleen Smit
89 **De weergave van Nederland op negentiende-eeuwse cartoonkaarten van Europa**
- Ferjan Ormeling
104 **De panoramakaarten van Nederland van Ricus Michels**
- 110 **Kaartencollecties in Nederland**
- 112 **@ la Carte**
- 113 **Besprekingen**
- 116 **Varia Cartographica**
- 119 **Nieuwe Literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag:

Manuscriptplattegrond van Het Loo, begin negentiende eeuw
(Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN 002-10-013)

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs Sjoerd de Meer, dr Elger Heere, prof. dr F.J. Ormeling, drs Martijn Storms, Gijs Boink, Erik Walsmit
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

E. Heere, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, e-mail: redactie-ct@maphist.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 25,00; België € 28,00; buitenland € 36,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden
van

M. Ostermann, Monnickendam

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Iris Antique Globes and Maps and
Restoration-Workshop Paul Peters, Eerbeek
www.irisglobes.nl

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07

Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel.: +31 (0)492 - 55 39 90

Fax: +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

De schoolwandkaarten van Nederland van Beekman (1888) en Blink (1894): een kartografische tweekamp tussen geografische zwaargewichten

Beekmans boek *Nederland als Polderland* (1884) en Blinks antwoord daarop, *Nederland en zijne Bewoners* (1887-1892), markeren ontegenzeggelijk het begin van de moderne Nederlandse geografiebeoefening. Vrijwel onbekend is echter dat Beekman en Blink kort na het verschijnen van deze standaardwerken ieder voor zich een gedetailleerde schoolwandkaart van Nederland op de schaal van 1:175.000 hebben vervaardigd. Deze twee kaarten geven de unieke mogelijkheid om te onderzoeken hoe de geografische denkbeelden van de ambitieuze 'jonge Beekman' en de nog ambitieuzere 'jonge Blink' kartografisch vorm hebben gekregen.

De fundamenteën van de moderne Nederlandse samenleving kunnen worden gelegd in de periode 1870-1914, ook wel de Tweede Gouden Eeuw genoemd.¹ En het is niet toevallig dat ook de moderne Nederlandse geografiebeoefening in deze periode vorm begint te krijgen.^{2,3} De aanstelling in 1877 van C.M. Kan als hoogleraar in de geografie in Amsterdam⁴ en de oprichting in 1873 van het Aardrijkskundig Genootschap, inclusief een 'Afdeeling Nederland' in 1876,⁵ zijn de eerste tekenen daarvan. Maar deze zwaluwen maken nog geen geografische zomer. Integendeel, er heerste in die jaren nog veel verwarring en verdeeldheid onder geografen. Door Duitse invloeden kregen de geologie en fysische geografie steeds meer overwicht en schoolgeograaf P.R. Bos stelde in 1878 dan ook duidelijk: "De geographie is een deel van de geologie en ze is dus natuurwetenschap."⁶ Leraar geschiedenis en aardrijkskunde G.J. Dozy stond daar lijnrecht tegenover,⁷ maar Bos vond een medestander in de eerste gepromoveerde

geograaf in Nederland, H. Blink: "Dozy beschouwt de geographie eigenlijk als een hulpwetenschap der geschiedenis."⁸ Maar volgens aardrijkskundeleraar Timmerman was Blink later toch weer "van zijne uitsluitend geophysische richting teruggekeerd en dualist geworden."⁹ Professor Kan beschouwde alle Nederlandse geografen als dualisten, en hij hield het erop dat de "denkbeelden over de aardrijkskunde als wetenschap alles behalve vaststaan."¹⁰

In deze verwarrende omgeving was het wachten op een werk dat duidelijk een richting zou aangeven. Een oud-genie-officier en wiskundeleraar zou met die eer gaan strijken.¹¹ Het vooral voor het onderwijs bedoelde *Nederland als Polderland* van A.A. Beekman bleek in 1884 een openbaring en een doorbraak en zou de grondslag leggen van de geografie van Laag Nederland.¹² Interessant is dat dit ook nu nog bekende standaardwerk een thans vergeten kartografische evenknie heeft gehad: *Kaart van Nederland ten gebruike bij het onderwijs* (1888, derde druk 1908).

Dit blijkt duidelijk uit Beekmans eigen woorden: "In verband met de begrippen in *Nederland als Polderland* gegeven, ben ik thans [1887] bezig eene schoolkaart van Nederland te ontwerpen."¹³ Vergeleken met de provinciekaarten in Beekmans *Schoolatlas van Nederland* (1889) geeft deze schoolwandkaart de nieuwe geografische denkbeelden in *Nederland als Polderland* overzichtelijk en onverbrokken weer. Beekmans succes bleef niet onopgemerkt

in het nog kleine geografenwereldje. De hierboven al genoemde Blink zou de uitdaging aangaan en ook een geografisch standaardwerk publiceren: *Nederland en zijne Bewoners* (1887-1892). Dit ambitieus opgezette werk in drie klokke delen was overduidelijk bedoeld om Beekman voorbij te streven.¹⁴ En evenals zijn rivaal zou Blink kort daarna een *Kaart van Nederland voor schoolgebruik bewerkt* (1894) vervaardigen, die als kartografische uitwerking van *Nederland en zijne Bewoners* kan worden gezien, en – net als zijn boek – bedoeld was om Beekmans schoolwandkaart te overtreffen. Getracht zal worden deze kartografische tweekamp tussen de makers van de twee schoolwandkaarten te reconstrueren. De kartografische verbeelding van de geografische ideeën van twee pioniers van de Nederlandse geografie kan daardoor aan het licht worden gebracht. Maar voordat de tweekamp begint, zullen we eerst de twee opponenten, Beekman en uitdager Blink, introduceren.

Beekman: "in het polderland volkomen doorkneed"¹⁵

'Grootmeester der Nederlandse geografie, cartografie en historie' is hij wel genoemd: Anton Albert Beekman (1854-1947).¹⁶ Deze oud-militair en wiskundeleraar zou door een "ongekende drang tot schrijven en publiceren"¹⁷ tot op hoge leeftijd wetenschappelijke en populaire werken produceren op het gebied van schoolaardrijkskunde, hydrografie, waterstaat, waterschapsrecht,

Dr. ir. L.E.S. Brink is eigenaar van antiquariaat *De Wereld aan de Wand*, dat gespecialiseerd is in schoolwandkaarten

1. Kaart van Nederland ten gebruike bij het onderwijs van A.A. Beekman uitgegeven door W.J. Thieme te Zutphen. Derde druk, 1908, 9 bladen, 179 x 150 cm.

bodemkunde, kartografie, historische geografie en toponymie.¹⁸ Op 82-jarige leeftijd zat deze strijdbare, scherpzinnige en heetgebakerde autodidact "dikwijls nog over de teekentafel gebogen."¹⁹ Een eredoctoraat van de Rijksuniversiteit Groningen en een erelidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (de laatste overigens na een ruzie weer teruggezonden) waren dan ook welverdiend. Zijn eersteling op geografisch gebied, *Nederland als Polderland* (1884), heeft hem echter de meeste roem bezorgd en was spoedig "volkomen in het algemene bewustzijn geabsorbeerd."²⁰

Nederland als Polderland is ontstaan doordat het Beekman - als wiskundeleraar aan een gymnasium - opviel dat het onderwijs in de aardrijkskunde van het eigen land stiefmoederlijk werd behandeld en onvolledig en onjuist werd

gegeven.²¹ Dit gold vooral voor het 'voornaamste deel des lands', het polderland: "Ik heb meermalen mensen gespro-

ken, wonende in polders, die niet wisten wat een polder is."²² Beekmans hydrografische tweedeling van Nederland in een gedeelte met kunstmatige afwatering - Laag Nederland - en een gedeelte met natuurlijke afwatering - Hoog Nederland - zou een vast onderdeel gaan uitmaken van de geografie van Nederland.^{23,24} Allerlei misverstanden over de polders en wateren van Nederland werden verder uit de weg geruimd: "Er komt geen droppeltje water van Utrecht ooit te Katwijk."²⁵

De ideeën in *Nederland als Polderland* komen weer naar voren in de vier jaar later uitgegeven schoolwandkaart van Nederland (zie afb. 1), waarvan de verschijning werd bestempeld als een 'evenement'.²⁶ Ook deze kaart ontstond uit onvrede bij Beekman, maar ditmaal met de weergave van de hydrografie op de bestaande (school)kaarten: "Ik beweer dat er buiten de Topographische kaart en de Waterstaatskaart geen enkele Algemeene Kaart of Atlas bestaat, die juiste begrippen geeft van de werkelijkheid."²⁷ Op de schoolwandkaart wordt de hydrografie op een opvallende en zeer vernieuwende wijze weergegeven: de wateren in open verbinding met de zee zijn met blauw aangegeven, de andere wateren met zwart; een zware tekening van de buitendijken langs de zee en de open rivieren;²⁸ het aangeven van sluizen in kanalen, in afgesloten rivieren en in boezemwateren; de droogmakerijen zijn gearceerd; de rivierdijken staan in een juiste verhouding tot elkaar.

Deze vernieuwingen geven vooral van Laag Nederland voor het eerst een begrijpelijke weergave van de waterstaat-

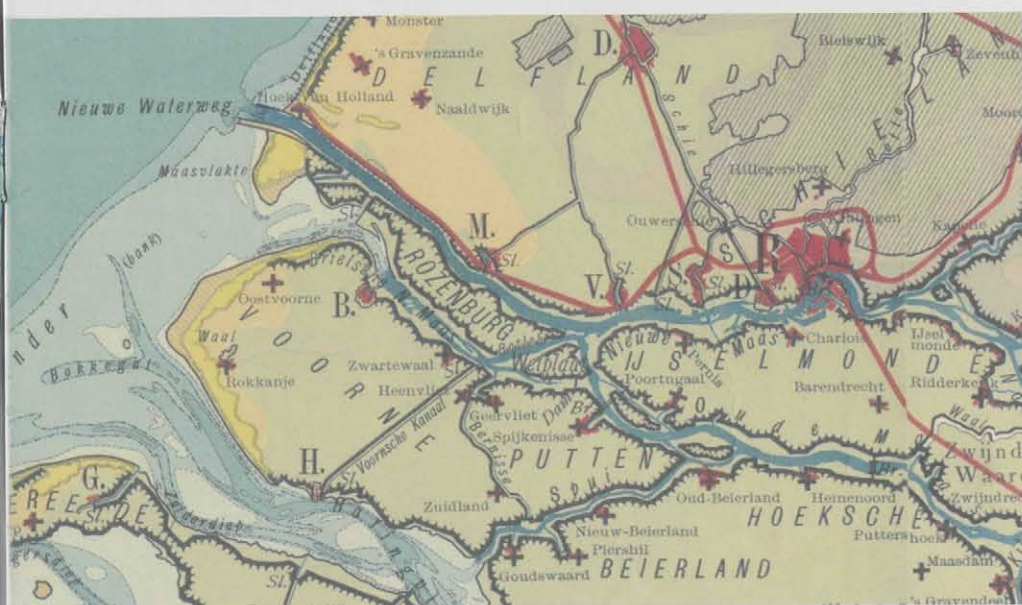

2. Kaart van Nederland voor schoolgebruik bewerkt van H. Blink uitgegeven door H. ten Brink te Meppel. Eerste druk, 1894, 6 bladen, 178 x 156 cm.

kundige situatie. In afbeelding 4 is een voorbeeld gegeven voor de omgeving van Rotterdam. Op een bekende en veel

gebruikte schoolwandkaart van Schierbeek uit 1886 zijn alle wateren blauw en staan met elkaar in open verbinding,

3. Portret van de 'jonge Beekman' uit 1887. Foto: Iconografisch Bureau / RKD.

wat sterk contrasteert met Beekmans voorstelling uit 1888 (dijken, sluizen, afgesloten water zwart). De nieuwe weergave van de hydrografie zou op veel na 1888 verschenen schoolwandkaarten van Nederland (bijvoorbeeld van Ten Have (1896), Huizinga (1902), Noordhoff (1909), Schuiling (1914))²⁹ en in schoolatlassen (bijvoorbeeld de Bostatlas)³⁰ terugkeren. Beekman kon terecht al in 1891 klagen dat er geen auteur in Nederland was "van wien men op zoo'n ongehoorde wijze heeft nageschreven, nagetekend en nagemaakt" als van hem.³¹ En er zou nog een geograaf-kartograaf komen die met een meer dan gemiddelde aandacht kennis zou nemen van de boeken en kaarten van Beekman: "onze even praktische als wetenschappelijke geograaf Dr. H. Blink."³²

Blink: "bezeten van een enorme werklust"³³

Terwijl Beekman zich vastbeet in Laag Nederland, heeft Hendrik Blink (1852-1931) zich aanvankelijk opgesteld als een allround geograaf. In 1886, een jaar voor het behalen van zijn doctorsgraad, schrijft hij al als een autoriteit op zijn gebied een lijvig artikel over *De geographie als wetenschap*.³⁴

4. Rotterdam en omgeving; links: fragment van een schoolwandkaart van Nederland van H. Schierbeek. Tweede druk, 1886; collectie Bodel Nijenhuis, Universiteitsbibliotheek Leiden, rechts: idem van Beekman. Derde druk, 1908.

5. Portret van de 'jonge Blink' uit 1895.
Foto: *Vragen van den dag* X (1895), bij blz. 1.

Geboren en getogen in Drenthe had Blink niet alleen voor Laag Nederland maar zeker ook voor Hoog Nederland belangstelling. De loopbaan van deze zelfstandige autodidact is wonderbaarlijk (van landbouwer tot hoogleraar) en zijn productiviteit is ontzagwekkend: schrijver van talloze (hand)boeken, schoolboeken en meer dan 500 artikelen, spreekbuis van de Nederlandse geografie in het buitenland (*Geographisches Jahrbuch*) en populariseerder van wetenschappelijke kennis onder meer via zijn tijdschrift *Vragen van den Dag*. Blink brak in 1908 met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en richtte in 1909 zijn eigen geografische vereniging op, de 'Nederlandsche Vereniging voor Economische Geographie', na al in de tweede helft van de jaren '90 zijn belangstelling verlegd te hebben van de fysische geografie naar de economische geografie. Het verenigingstijdschrift werd uiteraard voor een groot deel door deze werkverslaafde volgeschreven.

Voor *Nederland en zijne Bewoners* (1887-1892) kwam Blinks bekering tot de economische geografie echter te laat. Dit werk stamt nog uit Blinks fysisch-geografische periode en *Nederland* wordt dan ook uitgebreid 'oro-hydrographisch' behandeld. Blink had weliswaar gelijk toen hij schreef dat dit boek "het eerste zelfstandige, geheel op bronnenstudien berustende werk is over de aardrijkskunde van Nederland",³⁵ maar hij laat dan na te vermelden dat er – althans voor Laag Nederland – toch een voorloper was:

Nederland als Polderland. De geest van Beekman waart onmiskenbaar rond in Blinks handboek. De "zeer uitgebreide hydrographische hoofdstukken"³⁶ bevatten een "grootte menigte waterstaatkundige details" over polders, droogmakerijen, dijken, boezems, rivieren, beken, zeegebieden, stroomgebieden, etc.³⁷ De arbeid aan het handboek, "die onafgebroken [Blinks] denken en werken gedurende zeven jaren in beslag had genomen", was niet tevergeefs geweest: "Blink overtrof... Beekman als beschrijver van Nederland-Waterland."³⁸

Ofschoon het jaar 1894 als Blinks omslagpunt van fysisch naar economisch geograaf kan worden aangemerkt,³⁹ is zijn schoolwandkaart uit 1894 (zie afb. 2) door het accent op hydrografie, grondsoorten en reliëf nog het product van een fysisch geograaf. Het blijft wel een topografische overzichtskaart en valt als zodanig op tussen de andere door Blink vervaardigde kaarten, die vooral thematisch van karakter zijn (zoals een natuurkundige atlas uit 1885, een historisch-economische atlas uit 1912 en kaarten van bossen, woeste gronden en scheepvaartbeweging).⁴⁰ De schoolwandkaart is – afgezien van een vereenvoudigde versie uit 1903 – de enige door Blink ontworpen topografische overzichtskaart van Nederland en biedt daardoor de unieke mogelijkheid om een directe vergelijking te maken tussen Beekman en Blink als kartografen. De al door Niermeyer opgemerkte "sterke gelijkenis der wandkaarten van Nederland door Beekman en Blink" belooft

deze kartografische tweekamp nog extra spannend te maken.⁴¹

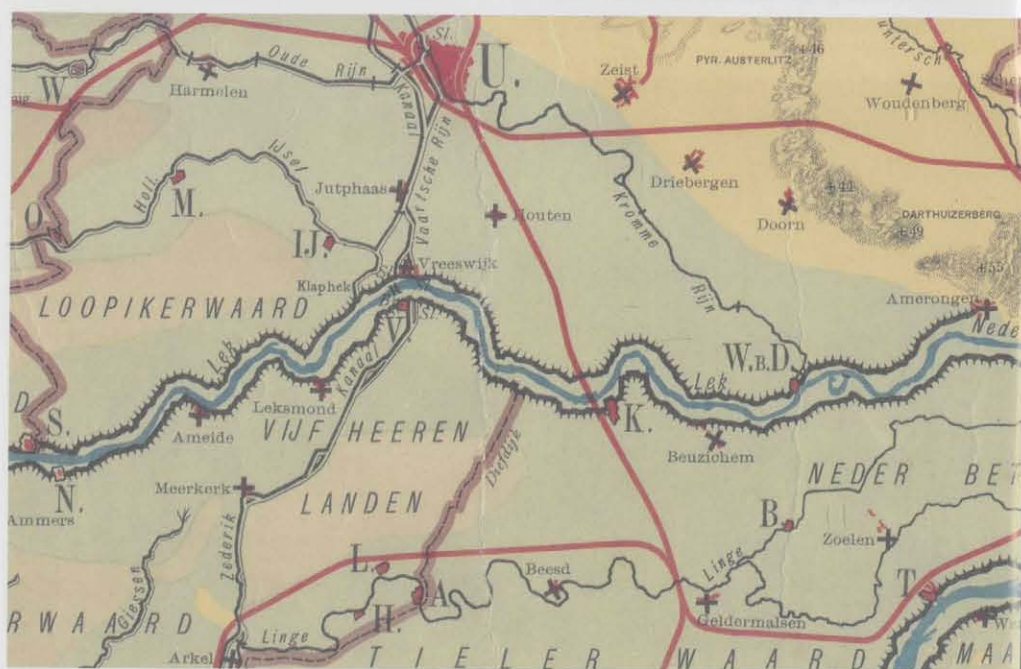
De eerste ronde: hydrografie

Beekman: "De kennis van den waterstaat der belangrijkste helft van ons land [is] noodzakelijk voor den geograaf."⁴²

Blink: "De heer Beekman wil de geographen weer eenzijdig op het arbeidsgebied onzer ingenieurs van den waterstaat brengen."⁴³

Hang de wandkaarten van Beekman en Blink naast elkaar en meteen valt de sterke overeenkomst in de hydrografieweergave op. Blink heeft de hierboven al beschreven, inventieve 'methode-Beekman' (open water blauw, gesloten water zwart, buitendijken, sluizen, droogmakerijen, rivierdikten) eenvoudigweg gekopieerd (zie afb. 6). Om zijn kaart een eigen gezicht te geven had Blink toch beter een aangepaste methode kunnen gebruiken. Schuiling zou in 1914 met zijn *Nieuwe schoolkaart van Nederland* daar een voorbeeld van geven: gesloten water donkergroen en witte dijken met schaduw effect. Het lijkt geen twijfel dat Blink bij het kaartontwerp Beekmans kaart aan de muur had hangen. Maar Blink zou Blink niet zijn als hij niet geprobeerd had Beekmans kaart te overtreffen. Twee strategieën heeft hij daarvoor uit de kast gehaald.

De eerste strategie is simpel: overtreffen door uitbreiding. Blink vermeldt meer beken, (duin)meren, kanalen (zie afb. 6), ringvaarten, binnendijken, sluizen en

hoogtecijfers bij overlaten. En als er dan een watertje ontbreekt, dan heeft Blink daar een goede reden voor: de Zoom bij Bergen op Zoom (aanwezig bij Beekman) is "weinig meer dan een sloot."⁴⁴ En verder vermeldt Blink niet één kanaaltype – zoals bij Beekman – maar vier typen, om daarmee het belang voor het scheepvaartverkeer en de bevaarbaarheid aan te geven. Een belangrijk nadeel van al deze extra informatie is echter dat de kaart voller en onduidelijker wordt. De tweede strategie is overtreffen door vernieuwing. De twee gedetailleerde hydrografische inzetten op Blinks kaart, *De Beneden-Rijn van Wageningen tot Renen* (schaal 1:10.000, naar de eerste herziening van de *Rivierkaart* (1871-1908)) en een *Hydrographische kaart van Nederland* (met boezem- en afwateringsgebieden) waren op een schoolwandkaart nog niet eerder te vinden. Maar wat betreft de laatste kaart was de primeur eigenlijk toch weer voor Beekman, aangezien deze inzet voortbouwt op twee kaarten van boezemgebieden van Holland in *Nederland als Polderland* en op Beekmans kaart van de stroomgebieden van Nederland,⁴⁵ welke "voor zoover mij [Beekman] bekend is, nog niet bestond."⁴⁶ Maar belangrijker dan de originaliteit van deze inzetkaarten is het feit dat ze op een afstand grotendeels onleesbaar zijn en dus in feite – hoe fraai uitgevoerd ook – niet thuis horen op een wandkaart.

Beekman speelde een thuiswedstrijd en wint deze ronde met gemak op originaliteit en duidelijkheid.

De tweede ronde: grondsoorten

Beekman: "Hunne grenzen geheel genomen naar [Starings] groote Geologische Kaart"⁴⁷

Blink: "Uit methodisch beginsel voor de school, en omdat Starings kaart in dezen onjuist is, heb ik de onderscheiding van zee- en rivierklei weggelaten, welke Beekman geeft."⁴⁸

Bekend als Beekman en Blink geweest zullen zijn met Schuilings natuurlijke landschappen en vooral Starings invloedrijke geologische werken, is het niet verwonderlijk dat beiden gekozen hebben voor grondsoortenkleuring op hun schoolwandkaarten. Grondsoortenkaarten van Nederland waren vanaf ongeveer 1875 in de mode en in plaats gekomen van de staatkundige schoolwandkaarten uit de periode 1845-1875.⁴⁹ Zowel Beekman als Blink heeft de grondsoortengegevens van Starings *Geologische kaart van Nederland* (1858-1867) – inclusief de destijds al bekende fouten – nauwgezet overgenomen en niet de daarvan aanmerkelijk afwijkende schoolkaart van Staring uit 1860 gebruikt.⁵⁰ Beide kaarten werden bij 'Firma J.H. van de Weijer' gedrukt en de overeenkomst in grondsoortenkleuring is zo sterk, dat aangenomen moet worden dat voor Blinks kaart dezelfde lithograaf dezelfde brongegevens (Staring) op vrijwel dezelfde (vakkundige) wijze opnieuw op steen heeft gebracht. We kunnen dat Blink niet aanrekenen. Voor de tweekamp is wel relevant dat Blink op drie manieren heeft geprobeerd Beekman geologisch te passeren.

1. Blinks kaart krijgt een eigen karakter door van Beekmans kaart afwijkende grondsoortenkleuren toe te passen, zoals voor zee- en rivierklei lichtbruin (in plaats van groentinten, zie afb. 6), hoogveen lichtroze (in plaats van donkerroze) en löss lichtpaars (in plaats van olijf-groen). Vooral de lichtbruine kleikleur als alternatief voor het gebruikelijke, van Staring afkomstige groen is verrassend en oogt natuurlijker (groen past beter bij laagveen / grasland dan bij klei / bouwland).

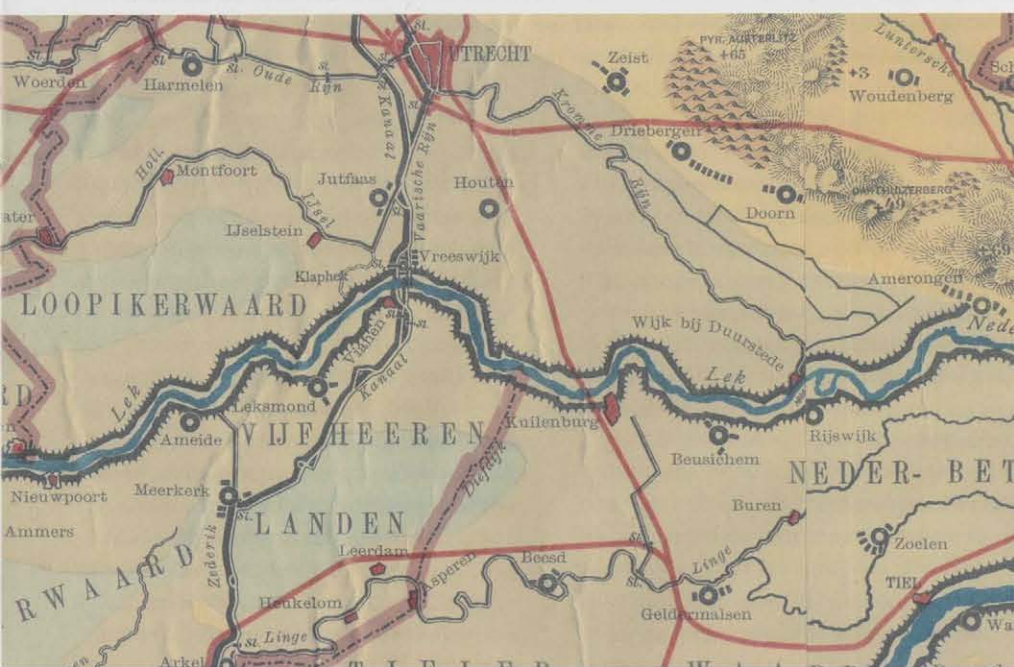
2. Blink heeft Starings kaart minder klakkeloos gevolgd. Dat geldt voor de zee- en rivierklei (zie bovenstaande woordenwisseling), maar ook voor de toewijzing van laag- en hoogveen bij Vriezenveen (zie afb. 7) en bij Bellingwolde. De veencorrecties zijn mogelijk een bijproduct van een door Blink uitgevoerd veldonderzoek: *De lage venen in Nederland*.⁵¹

3. Beekman en Blink geven op hun kaarten – wat vrij uitzonderlijk is – ook geologische informatie over het buitenland.⁵² Beekman volgt Staring getrouw, en zijn kaart eindigt aan de oostzijde dan ook exact waar Starings kaart eindigt. Bij Staring ontbreken echter gegevens over de zuidoosthoek en de zuidwesthoek. Voor de eerste kon Beekman bij Von Dechen terecht (*Geologische Karte der Rheinprovinz und der Provinz Westphalen*, 1855-1866). Maar de zuidwesthoek is wit gelaten, terwijl men toch ook in België op geologisch gebied niet stil heeft gezeten (kaarten van Dumont (1852) en Dewalque (1879)). Een minpunt voor Beekman. Blink volgt ook Staring en heeft het door zijn twee inzetten eenvoudiger, maar maakt het zich moeilijker door de kaartgrens naar het oosten te verleggen. Von Dechen en mogelijk de *Geologische Karte der Provinz Preussen* (ca. 1880) zullen hier uitkomst gebracht hebben. Al met al een nipte overwinning voor Blink in deze ronde.

De derde ronde: reliëfweergave

Blink: "Duinteekening en zandverstuivingen zijn aangeduid door een bijzondere teekening, door den heer Niermeyer

6. Vianen en omgeving; links: fragment van de schoolwandkaart van Beekman (derde druk, 1908), rechts: idem van Blink (1894). Blinks hydrografieweergave lijkt sterk op die van Beekman, maar is uitgebreider.

7. Almelo en omgeving; links: fragment van de schoolwandkaart van Beekman. Derde druk, 1908, rechts: idem van Blink (1894). Blink heeft onder Friezenveen meer laagveen (grijs) aangegeven, Beekman volgt Staring.

'molshoopen-teekening' genoemd. De laatste zijn door den heer Beekman niet aangegeven.⁵³

Dat Blink ook de reliëfweergave van Beekman zou proberen te overschaduwten was wel te verwachten:

1. Terwijl Beekman op de eerste druk alleen hoog- en laagwaterlijnen aangeeft, vinden we bij Blink maar liefst vijf door dieptelijnen ('droogvallende gronden', 2,5, 5 en 8 m) en dieptekleuren aangegeven dieptezones (een primeur op een schoolwandkaart). Deze uit de "nieuwste officieele [zee]kaarten" verkregen gegevens waren volgens Blink nodig om "het stranden van schepen op de banken of buitengronden tot een beter begrip te doen worden."⁵⁴

2. Beekman lijkt als gevolg van zijn militaire opleiding met zijn fijne schrapjes voor de heuveltekening dichter bij het origineel (Topografisch Militaire Kaart) te zijn gebleven dan Blink met zijn grovere, maar op een wandkaart duidelijkere schaduwschrapjes (zie afb. 8). Bij Blink houden de schrapjes verder niet plotsklaps op bij het overschrijden van de staatsgrens, zoals bij Beekman (zie afb. 7).

3. Beekman was in 1889 de samensteller van "de eerste meer nauwkeurige hoogtekaart van ons land"⁵⁵ en de van de T.M.K. afkomstige hoogtecijfers bij de talloze heuveltoppen op zijn schoolwandkaart zijn zorgvuldig geselecteerd. Begrijpelijk is dan wel, maar ook gemakzuchtig, dat Blink voor zijn kaart kiest voor exact dezelfde selectie van heuveltoppen en de bijbehorende hoogtecijfers. Sterker nog: Blink vermeldt alleen een heuvelnaam als Beekman die ook geeft (zie afb. 8). Onze navolger voegt wel een aantal geografisch interessante hoogtecijfers toe (zoals in de Gelderse Vallei, afkomstig van de waterstaatskaart Rhenen-2 uit 1881, zie afb. 8), maar de indruk kan niet worden weggenomen dat dit tevens het kopieergedrag moet verdoezelen.

4. Blink heeft veel gepubliceerd over ontginning en bebossing van woeste gronden,^{56, 57} en het is daarom verklaarbaar dat hij – anders dan Beekman – aan duinen en zandverstuivingen op zijn schoolwandkaart veel aandacht besteedt. Het vlaksymbool dat hij daarbij gebruikt (de 'molshoop') stamt weliswaar uit

8. Wageningen en omgeving; links: fragment van de schoolwandkaart van Beekman (eerste druk, 1888), rechts: idem van Blink (1894). Blinks reliëfweergave is uitgebreider. Namen en hoogtecijfers van heuveltoppen zijn door Blink exact overgenomen van Beekman.

de middeleeuwen, maar geeft effectief "den eigenaardigen terreinvorm dezer gronden"⁵⁸ aan (zie afb. 8). Nadeel is wel dat actieve en vastgelegde stuifzanden op één hoop worden gegooid en dat de kaart er, wederom, voller door wordt.⁵⁹ Ondanks Blinks completere reliëfweergave blijft deze ronde, gezien de ernst van het onder het derde punt gestelde, onbeslist.

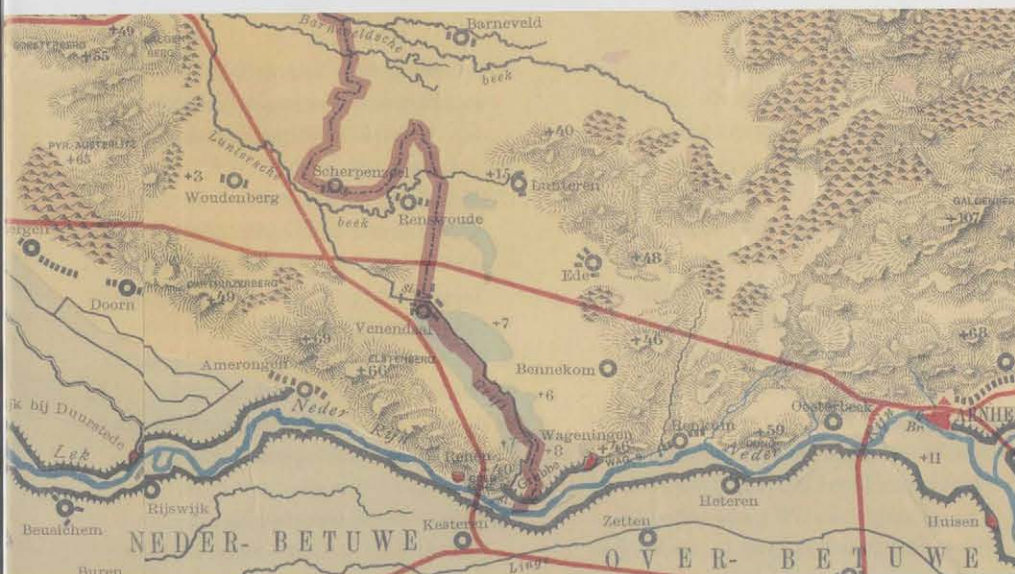
De vierde ronde: nederzettingenvormen

Blink: "Wij willen [de bestudeering der nederzettingen] aanvangen met de beschouwing van het Drentsche diluvi-

ale plateau en de omringende veenkoloniën."⁶⁰

Beekman: "Wij horen telkens weer van onze geographen over de trouwens zeer gemakkelijk te verklaren ligging der bewoonde plaatsen in Drente."⁶¹

Niet alleen voor de economische geografie maar ook voor de geografie van de nederzettingen geldt dat Blink "eerder dan anderen oog had voor nieuwe ontwikkelingen."⁶² Blink zou dat zelf ook af en toe fijntjes onder de aandacht brengen, zoals in 1910: "Wij constateeren met voldoening dat wij reeds in *Nederland en zijne Bewoners* de aandacht hebben gevestigd op het belang van *Siedlungs-*

kunde⁶³ en ook weer in 1921: "de vorm der nederzettingen, waarmee wij voor vele jaren [in 1894] begonnen zijn die op een wandkaart aan te duiden."⁶⁴ Met die nederzettingenvorm wordt niet bedoeld een met kleur of raster opgevulde omtrek van een grote stad, een 'plattegrondje', die op veel (school)kaarten al in gebruik was. Blink bedoelt hier een voor dorpen ontworpen symbool, dat op zijn schoolwandkaart voor het eerst werd toegepast: een cirkel voor komvormig gebouwde dorpen en een cirkel met uitwaaiierende zwarte rechthoekjes voor de andere dorpen. Vooral lengtedorpen (of streekdorpen) kunnen op deze wijze effectief op een wandkaart worden aangeduid (zie bijvoorbeeld Vriezenveen in afb. 7b en Amerongen in afb. 8b). Plattegrondjes voor de steden treffen we uiteraard ook aan op Beekmans schoolwandkaart, maar de dorpen worden op

de eerste druk enkel door een zwart plusteken aangeduid (zie afb. 8a). Op de derde druk uit 1908 (en in de tweede druk van de Beekman-Schuiling *Schoolatlas der geheele aarde* uit 1898) zou Beekman ook nederzettingenvormen aangeven, maar dan op de wijze van een in het topografisch tekenen geschoold militair: een op schaal getekend rood plattegrondje voor steden én dorpen, waarbij de dorpen nog gekenmerkt zijn door het zwarte plusteken (zie afb. 6a en 7a). Blinks weergavemethode is symbolischer dan die van Beekman, maar daardoor duidelijker, zeker op een wandkaart. Deze methode zou dan ook een soort standaard worden op schoolwandkaarten en worden nagevolgd door onder anderen Kruyder, Ten Have, Huizinga, Noordhoff en Schuiling.⁶⁵ En ook voor het verschijnen van nederzettingenvormen in de provinciekaarten van

de Bosatlas uit 1897 (13de druk) is nu de verklaring beschikbaar.

Een veenkoloniedorp is wellicht het fraaiste voorbeeld van lintbebouwing, en Blinks methode is dan ook zeer geschikt om deze op een kaart weer te geven. Beekmans methode geeft veenkoloniedorpen weer als rode lijnen, wat al snel verwarring kan opleveren met rode spoorlijnen (zie afb. 9). Bovendien geeft Blink ook veel meer kleine zijkanalen dan Beekman (zie de eerste ronde), waardoor Blinks weergave van veenkolonieën zeer informatief is, en dit zonder de leesbaarheid veel te verminderen. Dit keer speelde Blink een thuiswedstrijd, en wint overtuigend de laatste ronde.

Uitslag en nabeschuiving

En dan volgt nu de uitslag van de tweekamp: Blink – Beekman, 2 – 1. Was het maar zo eenvoudig. Toch kunnen we na vier ronden wel degelijk een winnaar en een verliezer aanwijzen, maar dan op de twee kartografische deelgebieden soberheid en symbolisatie.

Wat betreft soberheid – een belangrijke eis bij wandkaarten – is Beekman ongetwijfeld de kampioen. Door Blinks bijna obsessieve streven rond 1890 om Beekman te overtreffen, heeft hij aan zijn schoolwandkaart dusdanig veel details toegevoegd dat de helderheid in het gedrang is gekomen. Beekmans kaart echter geeft "hetgeen men noodig heeft voor een goed inzicht in het polderland en niet meer."⁶⁶

Wat betreft symbolisatie is Blink echter prijswinnaar. Door zijn militaire achtergrond is Beekmans weergave topografisch nauwkeuriger dan Blinks meer symbolische weergave, maar daardoor op een schoolwandkaart juist minder duidelijk. De topografische tekenstijl werkt goed bij bijvoorbeeld rivierdikte, maar de fijne schrapjes en de pietepouterige dorpsplattegrondjes (derde druk) zijn niet goed leesbaar en bij Blink vervangen door grovere schaduwscrapjes en een inventief symbool voor nederzettingenvormen. Ook het vlaksymbool voor zandverstuivingen en de lijnsymbolen voor kanaaltypen zijn geslaagde voorbeelden van symbolisatie bij Blink.

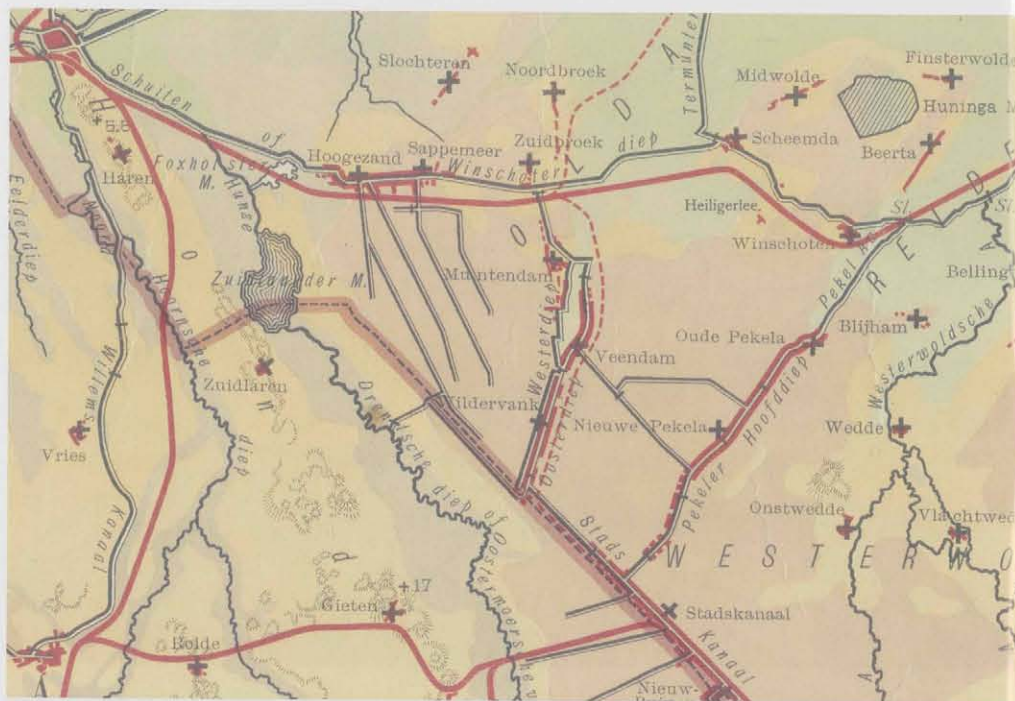
Beekmans *Kaart van Nederland* is de kartografische uitwerking van de nieuwe inzichten in *Nederland als Polderland*. De fixatie op Laag Nederland in het boek

9. Veendam en omgeving; links: fragment van de schoolwandkaart van Beekman (derde druk, 1908), rechts: idem van Blink (1894). De lintbebouwing is bij Blink (zwarte rechthoekjes) duidelijker dan die bij Beekman (op spoorlijnen gelijkende rode lijnen).

is op de kaart van *gebeel* Nederland ook enigszins merkbaar: de hydrografie van Laag Nederland speelt de hoofdrol terwijl de reliëfweergave en grondsoorten van Hoog Nederland en het buitenland er wat bekaaid vanaf komen. Door deze eenzijdigheid zou Beekmans latere schoolgeografische werk (bijvoorbeeld *Aardrijkskunde van Nederland*, 1890) minder succesvol zijn dan dat van zijn rivalen, de allround geografen Schuiling en Blink.⁶⁷ Beekman richtte zich vanaf de eeuwwisseling vooral op de historische geografie en zou op dit gebied een kartografische krachttoer leveren: de *Geschiedkundige Atlas van Nederland* (1913-1938), ook wel "de hechtste hoeksteen van zijn roem" genoemd.⁶⁸

Blinks *Kaart van Nederland* is de kartografische uitwerking van de 'oro-hydrographische' behandelingswijze in *Nederland en zijne Bewoners*. De grote invloed van de 'jonge Beekman' op de nog naar een richting zoekende 'jonge Blink' vertaalt zich in een sterke gelijk-nis tussen de twee schoolwandkaarten. Uit de vollediger weergave van Hoog Nederland op de schoolwandkaart (reliëf, grondsoorten, veenkoloniën) blijkt echter al Blinks bredere geografische oriëntatie. En in de aandacht voor de nederzettingvormen en de bevaarbaarheid van kanalen zouden al de eerste tekenen gezien kunnen worden van zijn bekering rond 1895 tot de economische geografie. Daarin zou Blink, 'vader der economische geografie', zijn levenswerk vinden en op dit gebied – in analogie met Beekman – een "opmerkelijke kartografische prestatie leveren voor het bloeitijdperk (na 1950) van de thematische kartografie": de *Historisch-economische Atlas* (1912).⁶⁹

Gezien de kwaliteit van de schoolwandkaarten, schoolatlassen, thematische atlassen en ander kartografisch werk van Beekman en Blink is het nog maar de vraag of Niermeyers uitspraak dat "onze aardrijkskundigen beter geograaf zijn dan kartograaf" van toepassing is op deze twee geografische zwaargewichten.⁷⁰

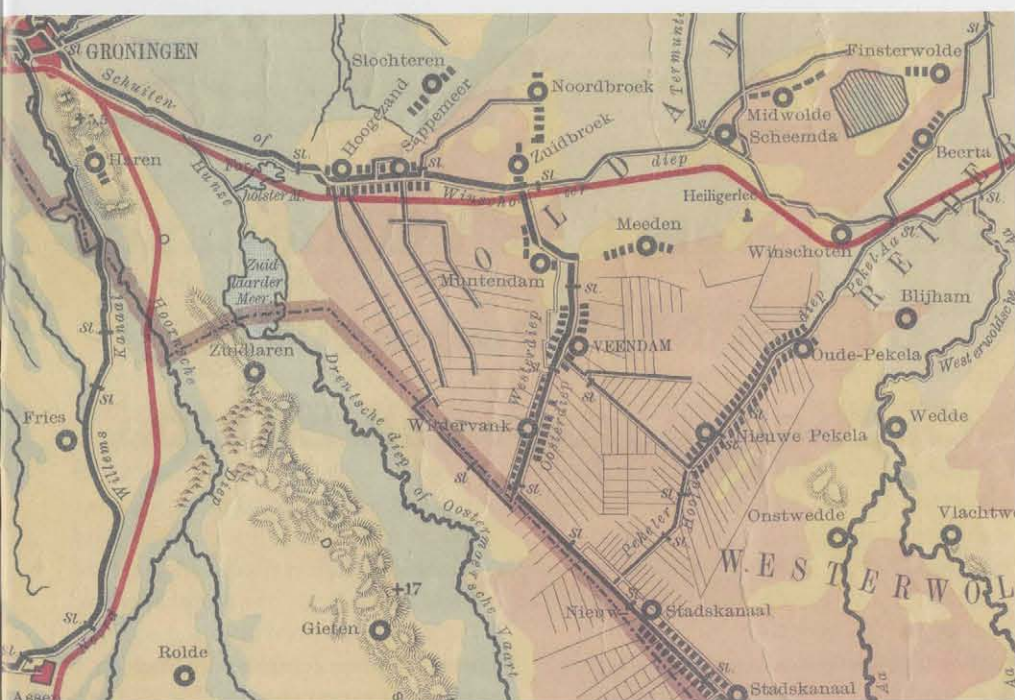
Noten

T.A.G.: Tijdschrift van het (Koninklijk) Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap (tweede serie)

1. Manning, A.F. en P.W. Klein, *Nederland rond 1900*. – Amsterdam, 1993. – 300.
2. Heslinga, M.W., Anton Albert Beekman en de vaderlandse aardrijkskunde in het laatst van de negentiende eeuw. – In: *K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift* XI (1977), 324-338. – citaat p. 324.
3. Buursink, J., *Nederland in geografische handen: Honderd jaar regionale geografie van Nederland*. – [Utrecht], 1998.
4. Knippenberg, H. en W.F. Heinemeijer, Cornelius Marius Kan (1837-1919): Eerste hoogleeraar geografie in Nederland. – In: *Geografie* 6 (1997), 26-30.
5. Brink, P. van den, De afdeling 'Nederland' van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap 1876-1910. – In: *Kartografisch Tijdschrift* XXVIII (2002), 1, 32-39.
6. Bos, P.R., *De plaats der aardrijkskunde in het systeem der wetenschappen*. – Groningen, 1878. – 22.
7. Dozy, G.J., Aardrijkskunde. – In: *Vragen des tijds* 7 (1881), 213-238.
8. Blink, H., De geographie als wetenschap. – In: *Vragen des tijds* 12 (1886), 153-185, 255-284. – citaat p. 180.
9. Timmerman, J.Æ.C.A., Nederland en zijne bewoners. – In: *T.A.G.* IX (1892), deel 2, 1095-1106. – citaat p. 1104.
10. Kan, C.M., Het hooger onderwijs in aardrijkskunde hier te lande. – In: *T.A.G.* VI (1889), deel 1, 107-153. – citaat p. 110.
11. Schuilings *Aardrijkskunde van Nederland* verscheen slechts enkele maanden na

Beekmans *Nederland als Polderland*, maar de impact en het wetenschappelijk gehalte daarvan waren minder dan dat van Beekmans werk.

12. Heslinga, M.W., Anton Albert Beekman en de vaderlandse aardrijkskunde in het laatst van de negentiende eeuw. – In: *K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift* XI (1977), 324-338. – citaat p. 324.
13. Beekman, A.A., *De strijd om het bestaan*. – Zutphen, 1887. – Voorwoord.
14. Buursink, J., *Nederland in geografische handen: Honderd jaar regionale geografie van Nederland*. – [Utrecht], 1998. – 25.
15. Ramaer, J.C., Een nuttig boek. – In: *T.A.G.* XXXIII (1916), 191-200. – citaat p. 193.
16. De commissie van redactie, In memoriam Dr. Anton. A. Beekman. – In: *T.A.G.* LXIV (1947), 409-410. – citaat p. 409.
17. Kouwenhoven, A.O., A.A. Beekman (1854-1947): *Biografisch en bibliografisch: Zijn bronnen en zijn bibliotheek*. – Zeist, 2005. – 11.
18. Heslinga, M.W., Anton Albert Beekman. – In: *Biografisch woordenboek van Nederland*. – Den Haag, 1989. – derde deel, 38-40.
19. De redactie, Uittreding van Dr. A.A. Beekman uit de redactiecommissie van het tijdschrift. – In: *T.A.G.* LIII (1936), 1.
20. Fockema Andreae, S.J., Anton Albert Beekman. – In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* (1950-1951), 67-73. – citaat p. 71.
21. Beekman, A.A., *Nederland als polderland*. – Zutphen, 1884. – inleiding.
22. Beekman, A.A., Iets over den eigenaardigen toestand van onzen bodem. – In: *T.A.G.* I (1884), deel 2, 190-225. – citaat p. 218.
23. Heslinga 1977, 330.

24. Buursink, J., *Nederland in geografische handen: Honderd jaar regionale geografie van Nederland*. – [Utrecht], 1998. – 16.
25. Beekman, A.A., Iets over den eigenaardigen toestand van onzen bodem. – In: *T.A.G. I* (1884), deel 2, 190-225. – citaat p. 213.
26. N.N., *Fondscatalogus van W.J. Thieme & Cie*. – Zutphen, 1908. – 5.
27. Beekman, A.A., [Mededeling]. – In: *T.A.G. III* (1886), deel 1, 448-453. – citaat p. 449.
28. In de *Atlas van Nederland en zijn bezittingen* van Posthumus en Van Bemmelen (tweede druk, 1881) worden de zeedijken ook al met dikke zwarte lijnen aangeduid.
29. Brink, L.E.S., *Bibliografie en foto-overzicht van de Nederlandse schoolwandkaarten (1801-1975)*. – Nijmegen, 2007.
30. Ormel, F.J., *Biografie van de Bosatlas (1877-heden)*. – Groningen, 2005. – 16.
31. Heslinga 1977, citaat p. 336.
32. N.N., *Catalogus der fondsuitgaven van H. ten Brink te Meppel*. – [Meppel], [1905]. – 17.
33. Pater, B. de, Over de eerste decennia van twee economisch-geografische tijdschriften. – In: *Reisgenoten*. – Utrecht/Groningen, 1996. – 79.
34. Blink, H., De geografie als wetenschap. – In: *Vragen des tijds* 12 (1886), 153-185, 255-284.
35. Blink, H., Naar aanleiding van 'een nieuw werk over Nederland'. – In: *T.A.G. VII* (1890), deel 2, 890-897. – citaat p. 897.
36. Timmerman, J.A.C.A., Nederland en zijne bewoners. – In: *T.A.G. IX* (1892), deel 2, 1095-1106. – citaat p. 1103.
37. E2, Een nieuw werk over Nederland. – In: *T.A.G. VII* (1890), deel 2, 537-542. – citaat p. 541.
38. Blink, H., *Een tijds- en levensbeeld: Autobiographie*. – Den Haag, 1932. – 153.
39. Blink, H., De geschiedenis als sociale wetenschap. – In: *Vragen van den dag IX* (1894), 756-758.
40. Egmond, M. van en F.J. Ormel, Thematische kartografie van Nederland op internet. – In: *Geo-Info* 3 (2006), 408-414.
41. Niermeyer, J.F., De tentoonstellingen in Antwerpen en in Amsterdam. – In: *T.A.G. XIX* (1902), deel 2, 856-869. – 864.
42. Beekman, A.A., Gids tot het doen van waarnemingen op het gebied der land- en volkenkunde van Nederland. – In: *T.A.G. XX* (1903), deel 1, 101-105. – citaat p. 104.
43. Blink, H., Gids tot het doen van waarnemingen op het gebied der land- en volkenkunde van Nederland. – In: *T.A.G. XX* (1903), deel 1, 96-101. – citaat p. 100.
44. N.N., *Catalogus der fondsuitgaven van H. ten Brink te Meppel*. – [Meppel], [1905]. – 11.
45. Beekman 1887, Kaart der waterkeeringen en stroomgebieden van Nederland.
46. Beekman 1887, voorwoord.
47. Beekman, A.A., *Prospectus van een kaart van Nederland ten gebruike bij het onderwijs*. – Zutphen, 1888.
48. Blink, H., De kaarten van Nederland van Beekman en Blink. – In: *T.A.G. XIX* (1902), deel 2, 991-993. – citaat p. 992.
49. Brink 2007.
50. Lorié, J., Overzicht van hetgeen er in ons land nog te doen valt op geologisch gebied. – In: *T.A.G. VIII* (1891), deel 2, 575-594.
51. Blink, H., De lage venen in Nederland en het ontstaan der drijftillen. – In: *T.A.G. VIII* (1891), deel 2, 683-718.
52. Brink 2007.
53. Beekman 1888.
54. N.N. [1905], 10.
55. Ormel 2005.
56. Blink, H., De woeste gronden in Nederland en de heide-ontginning. – In: *Vragen van den dag IV* (1889), 1-19, 98-119, 180-200.
57. Blink, H., *Woeste gronden, ontginning en bebossching in Nederland voormaals en thans*. – Den Haag, 1929.
58. Beekman 1888.
59. Niermeyer 1902.
60. Blink, H., Studiën over nederzettingen in Nederland. – In: *T.A.G. XVIII* (1901), deel 2, 731-767. – citaat p. 736.
61. Beekman 1903.
62. Heslinga, M.W., Hendrik Blink. – In: *Biografisch woordenboek van Nederland*. – Den Haag, 1989. – derde deel, 53-55, citaat p. 54.
63. Blink, H., Studiën over nederzettingen en economische geografie van Nederland: Gelderland. – In: *Vragen van den dag XXV* (1910), 1-18, 105-124. – citaat p. 2.
64. [Blink, H.], Nieuwe wandkaart van Nederland door R. Noordhoff. – In: *Tijdschrift voor Economische Geographie* 12 (1921), 40.
65. Brink 2007.
66. Ramaer, J.C., Een nuttig boek. – In: *T.A.G. XXXIII* (1916), blz. 191-200. – citaat p. 199.
67. Heslinga, 1977, blz. 335.
68. Easton, C., Twee zeventigjarigen: Dr. A.A. Beekman. – In: *T.A.G. XLI* (1924), 438-441. – citaat p. 440.
69. N.N., *De nieuwe nationale atlas*. – [Den Haag], [1984]. – brochure bij de *Atlas van Nederland*, 8.
70. Niermeyer, J.F., Schoolatlas der geheele aarde. – In: *De Vacature* 9 (1893), 7 sept.

Summary

A cartographic contest between geographic heavyweights: the school wall maps of The Netherlands by Beekman (1888) and Blink (1894) / Lowie Brink

The beginning of modern Dutch geography is marked by two classic works of Beekman (*Nederland als Polderland*, 1884) and Blink (*Nederland en zijne Bewoners*, 1887-1892). Little known, however, is the fact that after publication of these books both Beekman and Blink each produced a detailed school wall map of The Netherlands to a scale of 1:175.000. These two maps present a unique possibility to compare the cartographic realisation of the geographic ideas of two Dutch geography pioneers. After examining the depiction of hydrography, soil types, relief, and settlement types, it was concluded that Beekman's map is superior with regard to originality and sobriety, whereas Blink's map is first when considering completeness and symbolisation.

Kaarten met opvallende inhoud spreken direct tot de verbeelding. Hoe kan het ook anders gezien het sterk visuele karakter van kartografie. Vooral als die inhoud symbolisch geladen is, roept dit direct een gevoel of associatie op. Aan opvallende, grappige of kunstige kaarten wordt in de literatuur slechts marginaal aandacht besteed: varia typen kaarten worden daarbij op een grote stapel van curieuze kaarten geveegd. Denk hierbij bijvoorbeeld aan boeken zoals *Cartographical Curiosities* (Hill 1978), en *Geographical Oddities* (Tooley 1963). Een kaarttype waarvan de waarde niet erkend wordt doordat dit slechts behandeld wordt op zo'n grote stapel aparte kaarten, is de cartoonkaart. Terwijl dit type kaarten – wanneer diepgaander bestudeerd – een rijke bron aan informatie over tijdsgeest en stereotypen blijkt te zijn.

Onderzoek naar cartoonkaarten van Europa in het kader van een afstudeerscriptie Europese geschiedenis heeft dit waardevolle karakter van cartoonkaarten bevestigd, en levert tevens een interessant beeld op van de positie van diverse Europese landen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voor dit artikel is geconcentreerd op de wijze waarop Nederland in deze kaarten met een sterk symbolisch kaartbeeld wordt afgebeeld. Speelt zij enige rol van betekenis op deze zogeheten *cartoon maps*, ofwel cartoonkaarten, en zijn er in deze periode ook in Nederland dit soort kaarten gepubliceerd? Voordat we deze vragen kunnen beantwoorden is het noodzakelijk de categorie van cartoonkaarten verder te definiëren.

E.M. Smit MA, werkzaam als pr-adviseur, is in 2008 afgestudeerd met een master *European History and Civilisation* op een scriptie over cartoonkaarten aan de Universiteit Leiden, Sorbonne-Panthéon Parijs en University of Oxford.

De weergave van Nederland op negentiende-eeuwse cartoonkaarten van Europa

Satirische kaart vs. cartoonkaart

In een in 2004 in *Caert-Thresoor* verschenen artikel *Fantasia Cartographica* (Ruitinga & Storms, 2004) worden satirische kaarten ingedeeld in een subcategorie van symbolische kaarten. Een symbolische kaart wordt in dit artikel omschreven als 'een kaart van een bestaand gebied met een andere betekenis dan, of naast, de representatie van topografische of thematische informatie'.¹ Het satirische karakter van cartoonkaarten, maakt een specifieke subcategorie binnen symbolische kaarten een relevant en nuttig onderscheid. In dit artikel wordt voor de beschreven categorie van satirische kaarten de term cartoonkaarten gebruikt, omdat dit de cartooneske lading van het kaartbeeld het beste dekt en tevens een goede vertaling biedt van de Engelse term *cartoon maps*. In Nederlandse literatuur wordt overigens tevens de termen karikatuurkaart en satirische kaart gebruikt.²

Figuren in kaarten

Cartoonkaarten vormen een categorie kaarten waaraan tot nog toe slechts zijdelings aandacht in de literatuur is besteed. Een cartoonkaart is een kaart waarop een geografisch gebied wordt afgebeeld, waarbij het gebied binnen de grenzen is ingevuld met de figuur van een mens, dier of object om het gebied te symboliseren. Deze methode wordt vooral in de negentiende eeuw toegepast. Symbolische kartografie is geen negentiende-eeuwse vinding maar raakt in de negentiende eeuw wel echt en *vogue*. Voorbeelden van symbolische

kaarten stammen echter al van veel eerder. Een bekend voorbeeld in dit kader zijn de zestiende- en zeventiende-eeuwse *Leo Belgicus* kaarten van de Verenigde Nederlanden, uitvoerig beschreven in de studie door Van der Heijden.³ Eerder werden de houtsneden van theoloog Heinrich Bünting (1545-1606) al befaamd. Zijn uitbeeldingen van Europa als gekroonde maagd, van Azië als de mythische Pegasus en van de gehele wereld als klaverblad maakten Bünting beroemd.⁴

Negentiende eeuw: nieuwe lading

In de negentiende eeuw veranderen de kaarten met symbolische invulling danig van karakter. De eerdere vormen van antropomorfe kaarten – zoals Europa als gekroonde maagd – beelden het continent als één geheel af. In de negentiende eeuw verschijnen voor het eerst kaarten van het Europese continent waarbij de interactie tussen diverse landen centraal staat. De afzonderlijke landen binnen Europa worden gekarikaturiseerd. De Europese *balance of power* wordt op spottende wijze gezien en hier ontwikkelt zich het cartooneske element in de kaarten. Eerdere figuren in kaarten waren allegorisch van aard: nu wordt de spottende symboliek van de figuren centraal gesteld, onder andere met behulp van een bijgaande verklarende tekst. Dat deze ontwikkeling zich juist in de negentiende eeuw voordoet, mag geen verrassing vormen: de negentiende eeuw is dé eeuw van het opkomende nationalisme en de ontwikkeling van nationale identiteiten.

Doel van de cartoonkaarten

Cartoonkaarten zijn een zeer duidende categorie kaarten waarin symboliek en stereotypen niet onopvallend geïntegreerd hoeven te worden. Om dit type kaarten op waarde te schatten is het van belang te begrijpen dat deze kaarten slechts een succes kunnen zijn wanneer zij een directe herkenning bewerkstelligen: wanneer de toeschouwer het satirische element van de kaart niet direct begrijpt, gaat zij immers aan haar doel voorbij.⁵ Deze kaarten hebben duidelijk een rol als object tot vermaak en soms zelfs als politieke opvoeding. Uit onderzoek blijkt dat cartoonkaarten veelal voor losse verkoop waren: enkele onderzochte kaarten vertonen een stempel van een boekwinkel of een stukprijs.⁶ De kaarten van Britse kaartenmaker Frederick W. Rose werden eind negentiende eeuw op de markt gebracht als vouwkaarten. Op de achterzijde ervan staan advertenties voor oorlogskaarten die tevens door dezelfde uitgever, George W. Bacon, op de markt werden gebracht.⁷ Evenzo adverteerden Bowles

and Carver in 1795 dat zij honderden bijzondere prenten in de verkoop hadden, waaronder cartoonkaarten van verschillende landen.⁸

Plaats van Nederland in het Europese spectrum

Zoals gezegd speelt de interactie tussen Europese landen de hoofdrol in negentiende-eeuwse cartoonkaarten. Binnen de spanningsvelden die dwars door Europa liggen, neemt Nederland een interessante plaats in. Na een grote rol voor Nederland in de wereldpolitiek in eerdere eeuwen, is dat in de negentiende eeuw geheel anders: Nederland doet niet mee op het niveau van Frankrijk en Engeland. Dit is in de cartoonkaarten goed zichtbaar. Op welke wijze Nederland afgebeeld wordt op de kaarten blijft echter een interessante vraag. Omdat bijna alle cartoonkaarten van niet-Nederlandse makelij waren, zegt de gekozen symboliek veel over het beeld van Nederland dat over de grens bestond.⁹

Balance of power

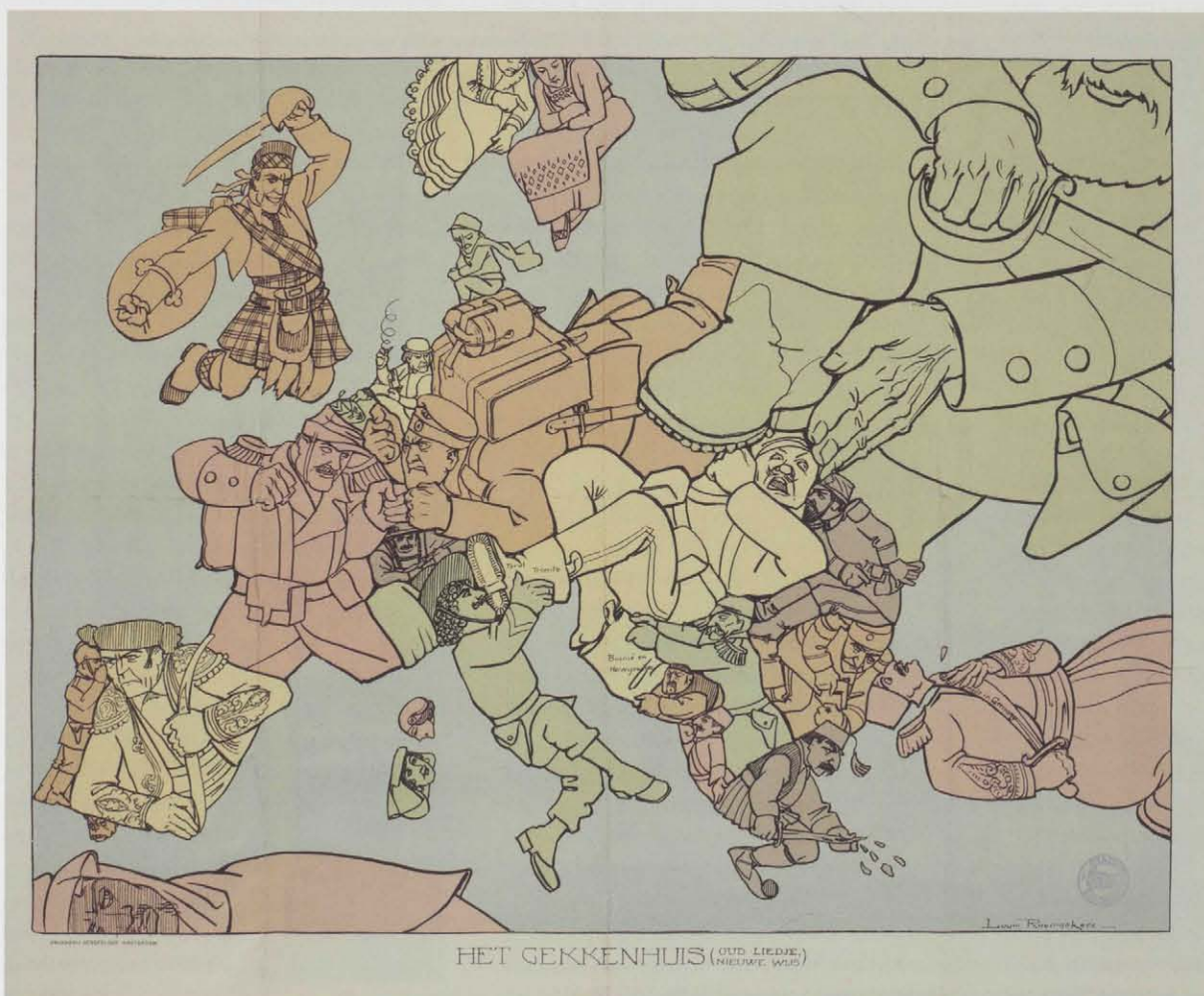
De diverse landen binnen Europa worden op deze kaarten getoond met specifieke symbolen en vormen. Zo is bijvoorbeeld goed zichtbaar dat Rusland als dreigende en expanderende kracht wordt ervaren: op diverse kaarten tussen 1854 en 1900 wordt Rusland afgebeeld als een man met woeste baard en wapens, of als expanderend monster. Maar er zijn ook symbolen die in diverse kaarten terugkeren die een lange culturele traditie kennen. Een goed voorbeeld hiervan is John Bull voor Groot-Brittannië, of Marianne voor Frankrijk. Deze personificaties voor landen komen ook terug in literatuur, theaterstukken etc. Evenzo is de beer voor Rusland een terugkerend element in de kaarten. Sommige symbolen zijn dus bestaande bekende symbolen die een lange traditie kennen, andere figuren zijn tijdsgebonden verwijzingen naar bijvoorbeeld een politicus uit de tijd van verschijning van de kaart. Op welke wijze nu wordt Nederland op deze kaarten afgebeeld?

1. Claes Jansz. Visscher, Leo Belgicus, 1650. Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN 004-08-016.

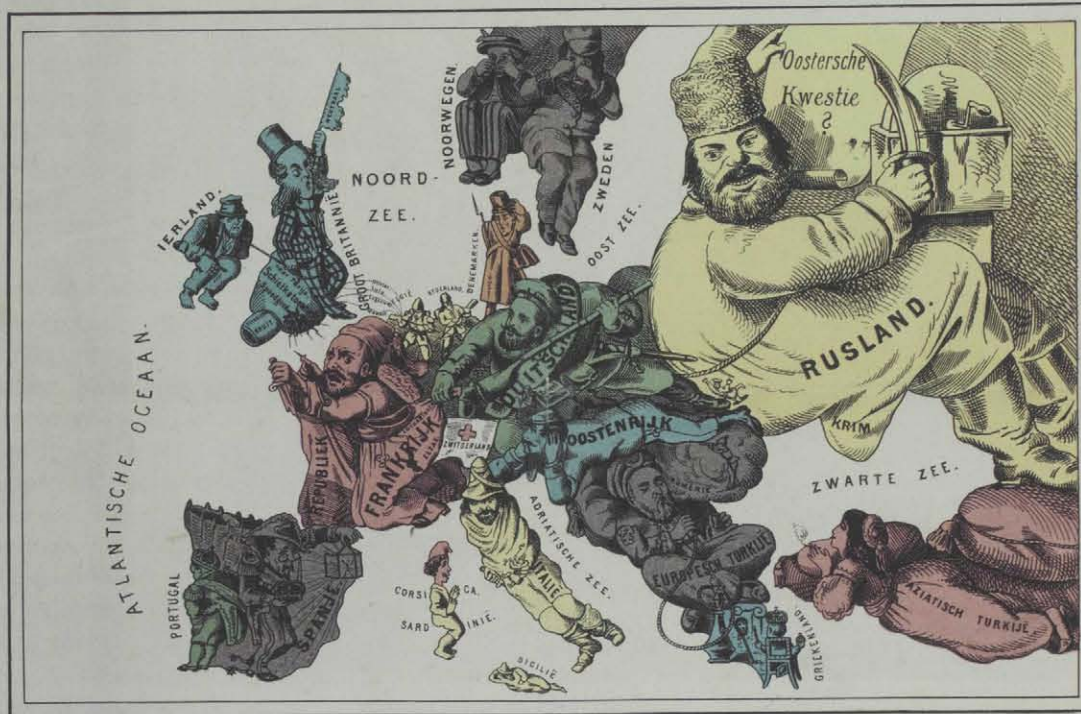
2. Frederick W. Rose,
Angling in Troubled Waters, 1899.
Universiteitsbibliotheek
Amsterdam, Bijzondere
Collecties, 101-10-13.

3. Louis Raemaekers,
*Het Gekkenhuis –
oud liedje, nieuwe
wijs*, ca.1915.
Universiteitsbibliotheek
Amsterdam, Bijzondere
Collecties, 109-05-11.

PRIJS 25 C!

HUMORISTISCHE KAART VAN EUROPA 1870.

ENGELAND zit in afwachting op den valsch, de vlag van zijn onafhankelijkheid is eenigzins bevestigd door kruist- en gewesene veranderingen naar Frankrijk. IERLAND wenschte zich door 't Fenianisme wel van den Engelsen naveland los te maken. SPANJE zoekt nog altijd naar het verloren koninkschap en belooft den eerlijken vinder een kroon. CORSICA tracht vergeefs weer een „grooten Corsicaan" ter wereld te brengen. SICILIË noodigt uit tot een nieuwe Vesper. TURKIJE dampet en zal spoedig zijn politiek bestaan in rook zien verdwijnen. ITALIË speelt met Rome Impatience en krijgt daarbij den „zwarten Pater". FRANKRIJK verliest bij 't wegheven twee schippen van zijn heind (den Elzas en Lotharingen), die DUTSCHLAND bij 't kriegerige spelen in de hand houdt. PRUSSEN — heeft hem reeds — OOSTENRIJK ligt op de loer. BELGIË en NEDERLAND noodigen de strijdende partijen tot een bezoek uit op een neutralen schotel bijeenkomsten met kolven. ZWITSHERLAND heeft de wonderen van de wonderen der Chassapots. DENEMARKENS „Leiwie die is noch innerer dot" en RUSLAND wacht met een scherp geslepen mes het uur af, waarop het een stuk van de halve maan voor zich zal kunnen uit zijden. Bij de geheele komedie zijn ZWEDEN en NOORWEGEN voorloopers toerscheuwers.

4. Humoristische kaart van Europa 1870. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties, Collectie KNAG 109-05-08.

Leeuwen en jenever

Waar de grote populariteit van de *Leo Belgicus* kaarten aantoont dat de leeuw een rol heeft als sterk symbool voor Nederland, wordt Nederland in cartoonkaarten geen enkele keer afgebeeld als leeuw. Dit hangt samen met de veranderde positie van Nederland in het Europese machtsveld: een leeuw is een krachtig symbool, niet passend bij de positie van een land dat geen Europese grootmacht (meer) is. Vooral gezien vanuit landen als Groot-Brittannië en Frankrijk – waar de productie van cartoonkaarten in de negentiende eeuw het grootst was – was het niet relevant Nederland als sterke leeuw neer te zetten. Er wordt voor andere symbolen gekozen, vaak afhankelijk van politieke tijd en het thema van de kaart. In enkele kaarten wordt aan Nederland gerefereerd als het land van jenever: drankstokerijen waren klaarblijkelijk

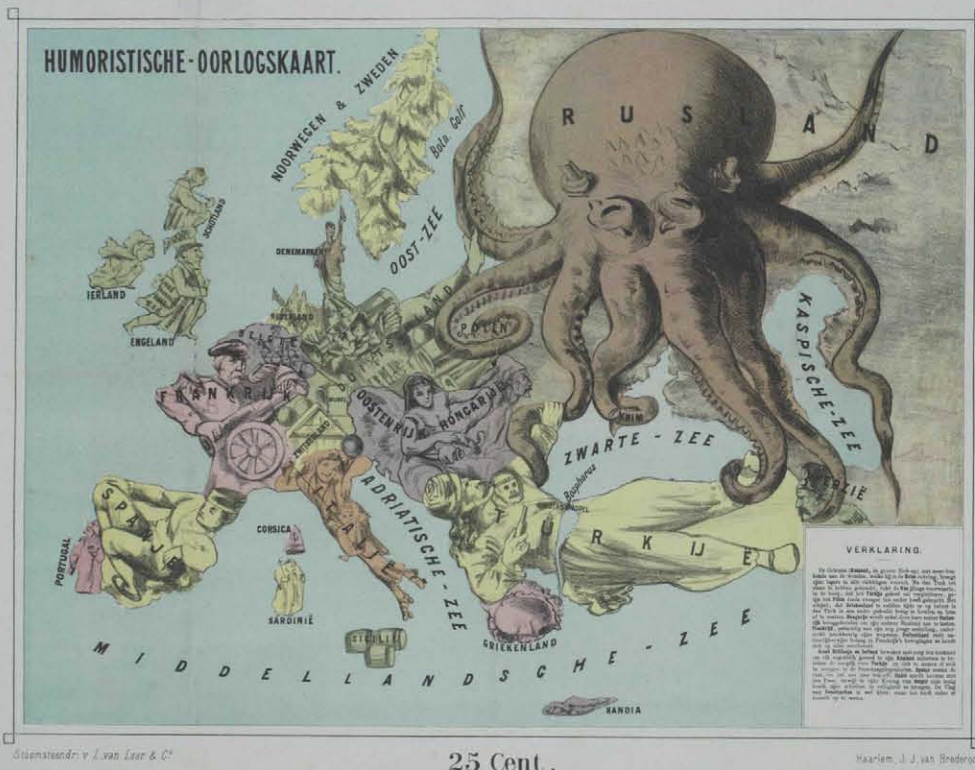
belangrijk voor het Nederlandse imago over de grens. Zo is Nederland in een kaart uit 1875 afgebeeld als een fles jenever, en staat op een kaart uit 1855 naast Amsterdam en Den Haag slechts de plaatsnaam Schiedam vermeld.¹⁰ Een opvallende keuze voor een selectie van belangrijke Nederlandse steden. Nederland wordt in één van de meest bekende cartoonkaarten uit de negentiende eeuw afgebeeld als jonge vrouw, een opvallend gegeven omdat in cartoonkaarten zelden vrouwen voorkomen. Frederick W. Rose beeldt Nederland in zijn kaart uit 1899 getiteld *Angling in Troubled Waters* af als een jonge koningin Wilhelmina, aan wie, zo luidt het bijschrift, Engeland niets dan goeds toewenst.¹¹ In een kaart door Rose van een jaar later is Nederland overigens afgebeeld als een boos mannetje: zelfs dan geen noemenswaardig karakter maar slechts een van de velen uit Europa die Engeland van alles de schuld geeft.¹² De

kaart is dan ook getiteld *John Bull and his Friends* en verhaalt over de moeilijke relatie van Engeland – afgebeeld als John Bull – met de rest van Europa.

Nederlandse makelij

Gezien de interessante geschiedenis van karikatuur en oppositiegeluiden in de Nederlanden door de eeuwen heen, zou het aannemelijk zijn aan te nemen dat in Nederland ook veel cartoonkaarten werden getekend: in Nederland zijn tegengeluiden en kunstige uitingen daarvan immers nooit vreemd geweest. Het bekendste voorbeeld in deze traditie is een kaart door cartoonist Raemaekers die aan het begin van de twintigste eeuw een eenmalig uitstapje richting kartografie maakte en de kaart *Het Gekkenhuis - oud liedje nieuwe wijs* tekende.¹³ In deze kaart levert Raemaekers zijn visie op Europa, maar hij hield het voor zover

5. De Nederlandstalige Octopuskaart, [1877].
Universiteitsbibliotheek
Amsterdam, Bijzondere
Collecties, 109-05-13.

25 Cent.

HOLLAND AND BELGIUM.

Dame Holland, trick'd out in her gala clothes,
And Master Belgium, with a punchy nose;

Seen on the map to represent a land,
By patriot worth and perfect art made grand.

bekend slechts bij deze ene kaart.
Verder verschijnen er veel versies van
buitenlandse cartoonkaarten onder een
Nederlandse titel: een bekend voorbeeld
is een kaart door Hadol die in 1870 in
versies in verschillende talen en landen
verscheen. Op de Nederlandse versie,
waarvan naam en plaats van uitgave niet
bekend zijn, speelt Nederland een kleine
rol als neutraal gebied dat de strijdende
partijen uitnodigt tot een gesprek om
tot een oplossing voor het conflict te
komen.¹⁴

Uitgaven in diverse talen van dezelfde
kaart komen vaker voor. Zo verschijnt er
van de zogenaamde Octopuskaart, waar-
bij Rusland afgebeeld is als een octopus,
van Frederick W. Rose uit 1877 al in het
jaar van uitgave een Nederlandse kaart
met dezelfde basis voor het kaartbeeld.
De kaart is uitgegeven bij J.J. Brederode
in Haarlem onder de titel *Humoristische-
oorlogskaat*. Ook op deze Nederlandse
kaart is gekozen om Nederland af te beel-
den als een molen: wederom een rustig
en neutraal symbool.¹⁵

6. De kaart van Nederland en België in de
Aleph-atlas, 1869. Library of Congress, G1796.
A6 H3 1868 Vault.

Aleph

Naast deze cartoonkaarten van het gehele Europa is het de moeite waard om kort nog even stil te staan bij een serie waarbij afzonderlijke landen afgebeeld zijn als cartoon. De serie is in 1869 in Londen uitgegeven onder de naam Aleph. Discussie is lange tijd gaande geweest in de literatuur over de oorsprong van deze kaarten: zo zouden de kaarten een ontwerp zijn van een jong meisje om haar zieke broertje te vermaken, maar bestaat ook de theorie dat de serie eigenlijk getekend is door een jonge arts. Echter, ook uit recente bevindingen van de British Library blijkt dat de Aleph kaarten inderdaad van de hand van een jong meisje komen, te weten Lillian Lancaster die later een groot theateractrice zou worden. De kaarten tonen diverse Europese landen in een prachtig scherp ontwerp, vergezeld van een scherp gedicht over de positie van het land in kwestie.¹⁶ In deze serie is te zien hoe Nederland en België gezamenlijk afgebeeld worden binnen de landsgrenzen van de Lage Landen. De begeleidende tekst windt er geen doekjes om: "Dame Holland, trick'd out in her gala clothes / And Master Belgium, with a punchy nose; / Seem on the map to represent a land, / By patriot worth, and perfect art made grand." Op deze kaart zijn leeuwen en Nederlandse stokerijen afwezig, grote thema is hier de onderlinge relatie van de twee landen die volgens Lancaster wel degelijk één land representeren. Maar dat volgens haar de verhoudingen scheef liggen, blijkt wel: Nederland als ranke dame in prachtige kledij draagt België, een klein manneke met pijp en lelijke neus...

Conclusie

De rol die voor Nederland is weggelegd in kaarten van buitenlandse makelij is marginaal. Dit zou echter geen verrassing moeten zijn gezien het politieke belang van Nederland in negentiende-eeuws Europa: tussen grote spelers als Frankrijk en Engeland valt de rol van Nederland in het niet. Interessant is om te kijken hoe Nederland dan wel afgebeeld wordt. In de Gouden Eeuw hadden de Nederlanden een sleutelrol binnen Europa en was het symbool van de krachtige leeuw een geliefd thema. Dit

is in de negentiende eeuw heel anders: de symbolen die voor Nederland worden gekozen, zijn geen krachtige symbolen, maar veelal objecten die de aandacht op het kaartbeeld niet naar zich toetrekken. Uit dit artikel is gebleken dat cartoonkaarten een belangrijke rol vervullen in het vergroten van onze kennis van de tijdgeest van de tweede helft van de negentiende eeuw. Er moet niet worden vergeten dat deze kaarten slechts succesvol konden zijn indien de gekozen symbolen herkenbaar waren: een cartoon map staat of valt met de herkenbaarheid van de dieren en personen op een kaart. Wanneer die namelijk niet in een oogopslag herkenbaar zouden zijn door haar publiek, dan was deze kaart geen succesvol medium. En juist daarom kunnen we er zeker van zijn dat we met symboliek te maken hebben die veel zegt over een bepaalde periode en de politieke verhoudingen in die tijd.

Noten

1. Ruitinga & Storms, 2004, blz. 83.
2. Ibidem.
3. Van der Heijden, 2006.
4. Bracke, 2007, blz. 39.
5. Smit 2008, blz. 19.
6. Voorbeeld met stempel van boekhandel.
7. Frederick W. Rose, *John Bull and his Friends*, 1900. (Oxford Bodleian Library, Map Room, c1 e8).
8. Hill, 1979, blz. 52.
9. Zie voor een overzicht van cartoonkaarten in Europese collecties: Smit 2008.
10. F.P., *Das heutige Europa*, 1875 (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 109-05-06) en (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 109-05-14).
11. Frederick W. Rose, *Angling in Troubled Waters*, 1899. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 101.10.13).
12. Frederick W. Rose, *John Bull and his Friends*, 1900. (Oxford Bodleian Library, Map Room, c1 e8).
13. L. Raemaekers, *Het Gekkenhuis – oud liedje, nieuwe wijs*, ca. 1915 (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 109-05-11).
14. [s.n. s.l.] *Humoristische kaart van Europa 1870* (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 109-05-08).
15. J.J. van Brederode, *Humoristische oorlogskaart* (Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Kaartenz., 109-05-13).
16. Harvey, W., *Geographical Fun or Humorous Outlines of Various Countries* (Oxford 1990).

Literatuur

- Aleph en Harvey W. 1990. *Geographical Fun or Humorous Outlines of Various Countries*. Oxford.
- Bracke, W. 2007. *Formatting Europe – Mapping a continent. Catalogue for exhibition in the Bibliotheque Royale Bruxelles*. Brussel.
- Heijden, H.A.M. van der. 2006. *Leo Belgicus: an illustrated and annotated carto-bibliography*. Alphen aan den Rijn.
- Hill, G. 1978. *Cartographical curiosities*. London.
- Ruitinga, L., & Storms, M. 2004. *Fantasia Cartographica: een fantastische wereld in kaart gebracht*. In: *Caert-Thresoor* 23, blz. 83-88.
- Smit, E.M. 2008. *Scriptie Stereotypes, National Symbols, and Political Ties. Cartoon Mapping of Europe at the Turn of the Twentieth Century – with specific reference to the Maps of Frederick W. Rose*. Oxford.
- Smith, D. 1993. George Washington Bacon 1862-c.1900. In: *The Map Collector* 65, blz. 10-15.
- Tooley, R.V. 1963-64. *Geographical Oddities*. In: *The Map Collectors Circle Series* 1, No. 1, blz. 3-42.

Summary

The depiction of the Netherlands on nineteenth century cartoon maps of Europe / Marleen Smit

In the nineteenth century it was in vogue to design cartoon maps of Europe in which all countries were depicted as animals, persons or objects. These representations have a highly symbolic value and are a great tool to access contemporary minds. In this article we focus on the depiction of the Netherlands in this type of map: it is interesting to see which symbols are chosen to represent the country and why specific symbols with high value in earlier centuries are not used at all. We can learn something about the political role of the Netherlands, but even more we can access information about the image of the Netherlands in the second half of the nineteenth century. In order to cover this topic, it is necessary to explore the category of cartoon maps first.

In de kaartenzaal van de Universiteitsbibliotheek Utrecht is onder andere de Collectie Michels opgenomen: een verzameling van een kleine 130 originele kaartontwerpen, gedrukte kaarten en boeken, in 1974 bijeengebracht en geannoteerd door de auteur. Michels deed dit op verzoek van de toenmalige hoogleraar kartografie in Utrecht, Cor Koeman. Het betrof dan ook iets bijzonders (Koeman, 1981), namelijk het vastleggen van het Nederlandse landschap zoals dat zich rond 1960 voordeed aan de per fiets of auto reizende toerist, nog vóór de grootschalige uitbreidingen van onze steden en de uitbouw van het snelwegennet.

Wat er opvalt in dat landschap, wat de horizon breekt, zijn de kerktorens en molens, wier silhouet men dankzij Michels' kaarten in het landschap herkent. Hij geeft ons een idee van de vegetatie, de riviertjes en kanalen, de landhuizen en opvallende fabrieken, alles duidelijk benoemd. Het in het landschap zichtbare reliëf, vooral van de dijken, wordt aangegeven. Het is een landschap dat we van vroeger kennen, zonder files, grote winkelcentra, megamoskeeën of woningboulevards, maar wel met schepen, zeilbootjes, beurtschippers – hij blijft toch een zeeman! – en treinen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd Michels' visie op ons landschap wijdverbreid doordat de Grolsch bierbrouwerij zijn materiaal gebruikte bij haar reclamecampagnes en je de panoramakaarten kon sparen; details daarvan kon men aantreffen op de kartons waarin de bierflesjes zaten, of afgedrukt op bierblikjes. Helaas is de goede relatie van de auteur met Grolsch teloorgegaan, waardoor nog niet uitgegeven materiaal

Prof. Dr. F. Ormeling
is honorair hoogleraar
kartografie aan de Universiteit
Utrecht en lid van de Explokart
onderzoeksgroep.

De panoramakaarten van Nederland van Ricus Michels

verstopt blijft in de bedrijfsarchieven of verloren is gegaan. Daarnaast bevat de universiteitsbibliotheekcollectie geen voorbeelden van de schetsboekjes, waarin Michels en zijn vrouw Paula ons landschap inventariseerden. Maar ook al is de collectie niet compleet, hij bevat veel belangwekkend materiaal, dat is ontsloten doordat Michels zelf het voor ons heeft beschreven.

Levensloop

Fredericus (Ricus) Wilhelmus Michels werd in 1906 in Amsterdam geboren, met een geweldig talent voor tekenen: dat is de enige constante in zijn gevarieerde loopbaan die, zoals van iedereen in de eerste helft van de twintigste eeuw, ook sterk door de oorlog beïnvloed werd. Als kind woont hij in Berlijn en Meppel, waar hij naar de HBS gaat. Hij gaat daarna naar zee: na de zeevaartschool wordt hij in 1927 aangesteld als vierde stuurman op de Holland-(Zuid)-

Afrikalijn, in 1928 is hij tweede stuurman op de zeesleepboot S.S. Zambezi met thuishaven Beira. In 1931 is zijn opleiding tot eerste stuurman voltooid en trouwt hij met Paula Pet. Hij blijft eerst varen, ook op Indonesië, maar in 1937 neemt hij (in 1935 is er een zoon geboren) ontslag vanwege ontbrekende carrièreperspectieven en gaat hij zich bekwamen in het boekhandelsvak, waarvoor hij in 1939 een diploma haalt.

Na de oorlog begint hij een journalistieke loopbaan bij Je Maintiendrai. Zijn eerste verhalen worden in 1946 in boekvorm uitgegeven (*Reis zonder einde*, Uitgeverij Stols, Den Haag). In 1949 komt hij als freelancer, maar wel dra als vaste kracht (1951) bij uitgeverij De Brug-Djambatan terecht, waar hij aanvankelijk voor de kartografische uitgaven ontwerpen maakt, maar later ook tekenwerk verricht als kartograaf. In 1956 vertrekt hij bij Djambatan weer vanwege een geschil: hij wordt in de publicatie van atlassen, zoals *Historical Atlas of the Muslim Peoples* (afbeelding 2) niet als één van de scheppende medewerkers vermeld, terwijl duidelijk zichtbaar is hoezeer zijn ontwerp de uiteindelijke vorm bepaalde. Hij gaat dan zelfstandig verder: vanaf 1950 illustreert hij al boeken, over scheepvaart en reisverhalen, hij schrijft ook zelf reisgidsen, verzorgt bibliothele uitgaven, ontwerpt brochures voor actiegroepen (bijvoorbeeld Comité tot behoud van de Loosduinse tuinbouw), met allengs meer eigen tekenbijdragen, totdat hij in 1958 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Rotterdamse vereniging *Havenbelangen* een panoramakaart tekent van

1. Michels als docent bij de Kartografendagen
Driedimensionale Kartografie in Ede in 1973.

2a en b. Ontwerp (a) van Michels voor een kaart in de *Historical atlas of the Muslim peoples* (Amsterdam, 1957) en de gedrukte versie van deze kaart (b).

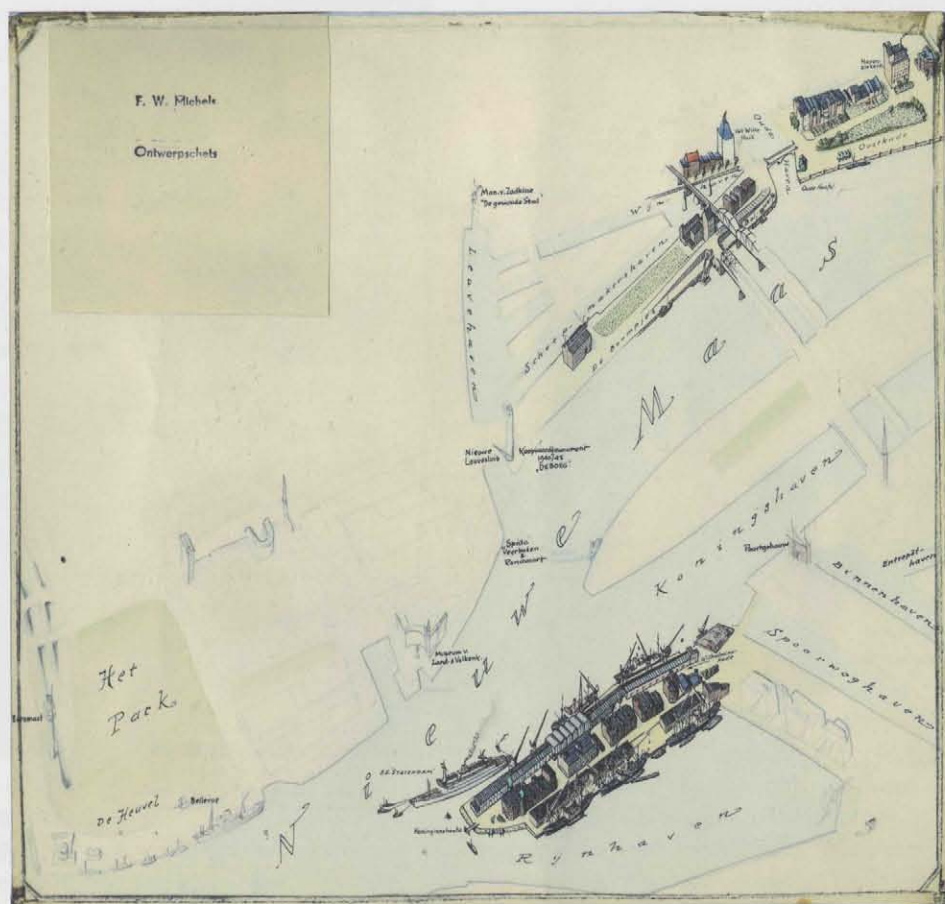

de haven (afbeelding 3). Daarna blijft hij in die richting verdergaan. Zijn mooiste panoramakaart is die van de Biesbosch, die in 1974 verschijnt. Zijn ziekte kondigt zich dan al aan. Hij overlijdt in 1975.

Opvattingen

In de bijlage, die hij vervaardigt bij zijn aan de Utrechtse Universiteit afgestane collectie (Michels, 1974), beschrijft

Michels zichzelf als een gewelddoos anarchist. Hij is direct na de oorlog lid van de PvdA, stapt nadat de PvdA mee gaat doen aan de eerste politieke actie over naar de politieke beweging 'De Derde

wisselde met de uitgevers G.A. van Oorschot, A.A.M. Stols, Van Loghum Slaterus, J.C. van Wessen, J.C.H. Mooij, Gerrit Borgers (redacteur van *Podium*) en Anne Wadman worden in PICA genoemd. Op latere leeftijd verzorgt hij ook bibliofiele uitgaven.

Panoramakaarten

Voor de Rotterdamse stichting Havenbe-
langen verzorgt hij ter gelegenheid van
haar 25-jarig bestaan in 1958 een pano-
ramakaart van de haven (afbeelding 3).
In het *NRC Handelsblad* van 17 januari
1959 beschrijft hij zijn rondgang door
de stad om de tekeningen voor de kaart
te maken. Door zijn contacten met D.
Boon, directeur van Meyer's drukkerijen
in Wormerveer, weet hij kort daarna een
opdracht te krijgen voor een panorama-
kaart van Nederland en omgeving. Dit
ter gelegenheid van de wens van Van
Gelder en Zonen Koninklijke papierfa-
briek om eens een bijzonder relatiege-
schenk te laten maken met een overzicht
van de recreatiemogelijkheden in de

3. Ontwerpschets voor de panoramakaart van Rotterdam (1958).

Weg', die later in de PSP zal opgaan. In 1968 kan hij ook daar geen lid meer van blijven. Hij breekt samen met J.W.E. Riemens in 1949 de staf over Romme, die immers het akkoord van Linggadjati saboteert. In 1956 vertaalt hij een boek over de opvattingen van de Quakers ter bestrijding van geweld uit het Engels.

In 1958 is hij medeoprichter van de voorloper van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie. Hij doet mee aan het debat over het vak kartografie en de ontwikkelingen daarin en draagt bij aan de organisatie van studiedagen en het vervaardigen van lesmateriaal daarvoor. In 1971 brengt hij met G.E.K. Brummer een boekje uit met zijn opvattingen over de kartografie en in 1976 zet hij postuum zijn visie op dat vak en zijn beoefenaren (kartografen zijn niet de mensen die erover praten, maar die zelf de kaarten tekenen!) nog eens uiteen in een publicatie naar aanleiding van de oratie van F.J. Ormelings sr. (*Turbulent Cartography*) uit 1972. Ook hier toonde hij zich een antidogmaticus, die traditionele opvattingen kritisch bekeek.

Michels' correspondentie is deels bewaard gebleven: de brieven die hij

5. Detail van de voor Grolsch vervaardigde panoramakaart van Groningen en omstreken. Alle kerkjes op het Hoogeland hebben een ander silhouet. Tussen Roodeschool en Uithuizen loopt een treintje. Alle kernen zijn gekarakteriseerd en ook waar verspreide bebouwing is. Van de Eemshaven werd veel verwacht.

vrije natuur (er hoort een boekje bij door C. Pels, *Overzicht van de natuurgebieden*). In 1967 vervaardigt hij een panoramakaart van de Zaan, voor de daar gevestigde firma Honig.

Bij zijn panoramakaarten gaat Michels aanvankelijk uit van de klassieke vogelvluichttechniek, waarbij bepaalde elementen verticaal uit de grondtekening van het landschap (de kaart dus) omhoog worden getrokken. Bij deze techniek wordt de planimetrie van de kaart dus onaangetaast gelaten. Hiervoor gaat Michels het terrein in, of de stad in, voorzien van topografische kaarten, een schetsboek (afbeelding 4) en zijn echtgenote met een notitieboekje; het gebied wordt afgelopen dan wel afgereden, waarbij alle belangwekkende elementen gekarakteriseerd en opgetekend worden. En ondertussen wordt er genoteerd - afhankelijk van de schaal van de kaart

- om wat voor vegetatie het gaat (op grootschalige kaarten worden zelfs de boomsoorten vermeld), baksteen en stro-dak of witte muren met een pannendak; dit documentatiewerk wordt aangevuld met ansichtkaarten. Hij zegt het zelf zo in *Wat hooi en wat gras* (1965):

'Doorlopend hielden we de wegbeplanting in de gaten en de begroeiing der landerijen, zodat onze routekaarten overdekt raakten met groengeschreven letters, krassen en webben ter aanduiding van akkers, weiden, gemengde bedrijven, ruig begroeid land, woeste gronden, weidevelden, bomenrijen, boomgaarden, eendekooien, en wat dies meer zij. Daarbij vergaten we niet de essen extra te omlijnen, die in de zomer als dofgouden schilden liggen gevat in het groen langs veel oude Drentse, Twentse en Gelderse wegen, maar die ook elders bij uitzondering de blik verrassen.'

Nederzettingenvormen worden getypeerd, marktplaatsen, kastelen en buitenplaatsen. Zo wordt de informatie op de topografische kaart aangevuld of gecorrigeerd, zelfs met de soort bomen en of die al of niet aan weerszijden van de weg staan.

De Topografische Dienst is pas rond het jaar 2000 afgestapt van het op haar kaarten weergeven van de begroeiing langs de wegen. Omdat deze in onze tijd van de iepenziekte zo sterk aan verandering onderhevig is, is het een gegeven dat telkens weer opnieuw opgenomen moet worden en gecontroleerd en niet bij een herziening kan worden overgeslagen; daarom laat men het nu maar helemaal weg. Dat is zeer jammer, omdat het zo'n kenmerkend aspect van ons landschap is. Op Michels' kaarten is er juist de uiterste zorg aan een zorgvuldige weergave van dit aspect besteed. Al de detailschetsen worden gemaakt in de blikrichting van

6. Bladwijzer met de voor Grolsch Bierbrouwerij vervaardigde panoramakaarten. Deze bladwijzer geeft tevens het gebied aan dat was afgebeeld op de *Panoramakaart Nederland stad en lande* (1962). Er stonden nog meer panoramakaarten op stapel; de originelen daarvan zijn indertijd door Michels aan Grolsch overgedragen en schijnen sindsdien zoekgeraakt te zijn.

de kaart, die natuurlijk van te voren moet worden vastgesteld. Eenmaal thuis werden door Michels de schetsen op de juiste plaats ingetekend op een niet-vertormde topografische ondergrond, uitgaande van de volgende regels: verticaal blijft verticaal, grondvorm blijft ongewijzigd en er is sprake van evenwijdig/parallel perspectief oftewel een isometrische projectie. Voor de Grolsch-kaarten stapt hij over op wat hij noemt een groothoekprojectie, waarbij door een hoog object op de voorgrond te plaatsen wat meer dramatiek in de teke-

ning komt (afbeeldingen 5 en 6). Koeman schrijft over hem: 'Dagen, wekenlang stond hij te tekenen, met een onvoorstelbare gelijkmatigheid van het handwerk en een bewonderenswaardige constante gemoedsgesteldheid'. Dat moest ook wel, als eenmaal een schaal gekozen was moest alles wat hij onderweg vergaard had op die schaal worden gebracht, ingepast, geselecteerd en in de juiste onderlinge verhouding gezet, waarbij ook nog eens bijschriften op een niet-storende manier werden ingebracht (Koeman, 1975).

De kaart van de Biesbosch, Michels' laatste kaart, laat ook de details van het landschap goed zien. In de rand van de kaart wordt de hele flora en fauna verwerkt. De verkenning van de kaart leverde op, dat op de reguliere topografische kaart verschillende toponiemen verkeerd stonden geplaatst. Voorts is het tot op heden de meest nauwkeurige kaart van dit natuurgebied vervaardigd. Als ooit op een kaart het landschap tot leven gebracht is, is dat wel door Michels gedaan.

Literatuur

- Pels, C. en F.W. Michels. 1965. *Overzicht van de natuurgebieden voorkomende op de kaart 'De Nederlanden', vrij toegankelijk voor de twaalf miljoen die recreatiemogelijkheden zoeken*. Amsterdam.
- Koeman, C. 1975. 'In memoriam F.W. Michels'. In: *Kartografisch Tijdschrift* 1, 3, p. 4-5.
- Koeman, C. 1981. *Weg van de kaart. Afscheidsrede*. Amsterdam. Op p. 24 staat: '[...] de Utrechtse Universiteit, die in 1975 de collectie originele kaartontwerpen en alle werkstukken voor de Bibliotheek van het Geografisch Instituut verworven heeft van wijlen Rikus Michels, eenmaal Nederlands creatiefste kartograaf'. De kaartencollectie van het Geografisch Instituut, nu Faculteit Geowetenschappen, is nu gehuisvest in de Universiteitsbibliotheek.
- Michels, F.W. 1959. 'Rotterdam, een panorama-schets'. In: *NRC Handelsblad* 17 januari 1959, Wekelijks bijvoegsel, p. 5.
- Michels, F.W. 1965. *Wat hooi en wat gras: uit de oogst aan indrukken, ervaringen, avonturen en andere belevenissen die ons toeviel uit het werk ten behoeve van de kaart 'De*

Nederlanden, panorama van stad en lande'. Amsterdam.

- Michels, F.W. en G.E.K. Brummer. 1971. *Over cartografie: een vlucht over het terrein van vogelvlucht- en andere kaarten, gewone en ongewone*. Amsterdam.
- Michels, F.W. 1973. 'Panoramakaarten'. Voor- dracht gehouden bij de Studiedagen Drie- dimensionale kartografie gehouden van 3 t/m 6 april 1973 in Ede, georganiseerd door de Kartografische Sectie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. In: E. Runau en F.J. Ormeling, *Verslag Studiedagen Driedimensionale Kartografie*. Groningen, p. 39-49.
- Michels, F.W. 1974. *Over eventueel aan te leggen collectie van cartografisch werk van het Cart. Atelier F.W. Michels*. Amsterdam, 1974.
- Michels, F.W. 1976. *Quo Vadis met cartograaf onthoofd*. Amsterdam.
- Michels, F.W. en Joh.W.E. Riemens. 1949. *Het fiasco van Romme*. Amsterdam.
- Ormeling, F.J. 1972. *Turbulent cartography*. Delft. Inaugurale rede.

Summary

The Michels panoramic map collection in Utrecht University Library/Ferjan Ormeling
Rikus Michels (1906-1975) became, after a career in the merchant navy, a self-taught cartographer with a specific style. He developed new projections and a rather dynamic style in his maps, but is best known for his panoramic maps. With these he characterised the Dutch landscape in a time long before the preservation of our tangible cultural heritage as expressed in landscape and building styles became a fashionable matter of concern. In the 1960s and '70s his regional panoramic maps of the Netherlands were printed on beer cans and on the boxes in which these were sold; and fancy paper prints of these maps could be obtained from the brewery. As such his maps were distributed in numbers no other cartographer had seen before him. Shortly before his death Utrecht University Library was able to acquire a collection of his original drawings together with extensive documentation about how the data were collected and how the maps were constructed and drawn.

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden;
17 en 7 provincien;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
• Zeeland;
- Utrecht;
- overige provincies Nederland.

Antiquariaat
Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 315
1012 WJ Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of
Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

Kaartencollecties in Nederland

Collectie kaarten, foto's en tekeningen van het Westfries Archief

Jan de Bruin

Adres en contactgegevens

Westfries Archief
Blauwe Berg 5c, 1625 NT Hoorn
Postbus 603, 1620 AR Hoorn
Contactpersonen:
Jan de Bruin (beeldmateriaal) en
Joke Terra (bibliotheek), 0229-282500

Toegankelijkheid

De studiezaal van het Westfries Archief is geopend van dinsdag t/m vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur, en – behalve in juli en augustus – op de tweede en vierde donderdagavond van de maand van 18.30-21.30 uur. Gedurende de hele dag worden er stukken uit de kluis gehaald. Tot 16.30 uur, en tijdens de avondopenstelling tot 21.00 uur, kunt u aanvragen doorgeven. Na 16.30, resp. 21.00 uur wordt geen materiaal meer uitgereikt. Voor een bezoek aan de studiezaal heeft u een bezoekerspas nodig. Deze kunt u aanvragen bij de balie op vertoon van een geldig legitimatiebewijs. Het is mogelijk om als bezoeker (digitale) opnamen te maken van stukken uit de collectie. Er gelden wel een paar regels om de kwetsbare stukken te beschermen en overlast voor anderen te voorkomen. Het is vaak mogelijk om reproducties te bestellen. Bestellingen kunnen schriftelijk, per e-mail of aan de balie van de studiezaal worden ingediend. De levertijd bedraagt twee à drie dagen. Grote opdrachten kunnen een langere levertijd hebben. Uitgebreidere informatie over de toegankelijkheid van de collectie is te vinden op de website: www.westfriesarchief.nl

Omvang

De collectie omvat op dit moment onder meer ca. 50.000 foto's (periode 1860-2000), ca. 15.000 negatieven, ca. 3000

dia's, ca. 400 niet-technische tekeningen (18de-20ste eeuw), 350 technische tekeningen (19de-20ste eeuw), ca. 300 prenten (eind 16de-20de eeuw), en 10 atlassen (17de-19de eeuw).

Profiel

Het verzamelbeleid van het Westfries Archief richt zich op oostelijk West-Friesland. De oudste collectieonderdelen zijn afkomstig van de gemeenten Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Maar ook een dorp als Wijdenes, de geboorteplaats van professor C. Koeman, is verrassend goed vertegenwoordigd met een flink aantal achttiende-eeuwse topografische tekeningen.

Van de vroegere Zuiderzeesteden springen de historische stadsplattegronden het meest in het oog, zoals de kaarten die de bekende kartograaf Lucas Jansz. Wagenaar maakte van zijn geboortestad Enkhuizen. Er zijn veel zeventiende- en achttiende-eeuwse navolgingen van Wagenaars kaarten bekend, de meeste daarvan zijn in de collectie aanwezig. Ze behoren tot het collectieonderdeel 'Stadhuismuseum Enkhuizen', dat sinds eind jaren zeventig in fasen naar het Westfries Archief is overgebracht. Hierin zitten behalve stadsplattegronden ook veel afbeeldingen van topografie en gebeurtenissen, portretten en dergelijke, daterend vanaf de vroege zeventiende eeuw. Ook het Westfries Museum te Hoorn heeft een belangrijk deel van zijn collectie papieren documenten in het Westfries Archief ondergebracht. Een laatste aanvulling op de collectie die zeker het vermelden waard is, is het legaat van ir. C. Koeman uit Blokker (niet te verwarren met professor Koeman). Koeman was een verwoed verzamelaar van literatuur over en oude kaarten van West-Friesland. De collectie Koeman bevat onder andere een schitterend ingekleurde stedenatlas van Joan Blaeu uit

1649. Volgens kenners is het een van de mooiste exemplaren die er nog zijn. Andere topstukken uit de collectie zijn de kaarten van het Groot Proces (1637-1695) over de verdeling van de onderhoudskosten van de West-Friese Omringdijk, vervaardigd in opdracht van de Hoge Raad. Handgetekende kaarten

uit 1638 van in totaal 18 strekkende meter tonen in detail hoe de Omringdijk er toen uitzag. Van 1651-1654 werd vervolgens het hele gebied binnen de West-Friese Omringdijk gekarteerd door landmeter Johannes Dou uit Leiden. Ook deze manuscriptkaart, waarvan de gegevens door Dou zijn gebruikt voor zijn gedrukte kaart van het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen, wordt in het Westfries Archief bewaard. De kaarten van het Groot Proces zijn in 2005 op cd-rom uitgegeven. Sindsdien zijn ze bijvoorbeeld bruikbaar gebleken voor archeologisch onderzoek. De collectie van het Westfries Archief is de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid. Het aantal foto's, dia's en negatieven bedraagt inmiddels een veelvoud van het aantal genoemd in de *Almanak* van Paul van den Brink in 1995. Belangrijkste

toeleveranciers van beeldmateriaal zijn de bij het Westfries Archief aangesloten gemeenten. Er zijn bijvoorbeeld afspraken gemaakt met gemeentelijke afdelingen communicatie over aanlevering van persfoto's. Ook historische verenigingen uit de regio leveren geregeld materiaal.

Beeldbanken en portals

De beeldbank van het Westfries Archief is raadpleegbaar via de websites www.westfriesarchief.nl en www.archieven.nl. Het overgrote deel van de collectie is gedigitaliseerd. Voor materiaal dat nog niet digitaal beschikbaar is dienen belangstellenden naar de studiezaal te komen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de atlanten. Deze maken deel uit van de bibliotheek van het Westfries Archief, waarvan de catalogus eveneens op genoemde websites kan worden geraadpleegd. Verder wordt nog dit jaar in de openbare bibliotheek Hoorn een historisch informatiepunt (HIP) ingericht. Hiertoe werken bibliotheek, Westfries Archief, Westfries Museum en de Vereniging Oud Hoorn samen. Het HIP bestaat uit een fysieke ruimte in de bibliotheek en uit website. De collecties van de samenwerkende instellingen worden hier op thematische wijze ontsloten.

Website

Informatie: www.westfriesarchief.nl
(zoeken op: afbeeldingen)

Belangrijkste literatuur

- Boon, Piet. 1981. *Catalogus van de Westfriese Bibliotheek van ir. C. Koeman*. Hoorn, Archiefdienst Westfriese Gemeenten.
- Boon, Piet. 1988. De kaarten van de Westfriese zeekeurende dijken uit 1638: een verkenning. In: *Caert-Thresoor. Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland*, jrg. 7. p. 63.
- Bruin, Jan de. 2000. 'De pertinente generale caerte' van West-Friesland (1651-1654) en de landmeter Johannes Dou. In: *Caert-Thresoor. Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie in Nederland*, jrg. 19. 1-7.
- Aten, Diederik en Jan de Bruin. 2004. *Een gemene dijk? Verwikkelingen rond de dijkzorg in West-Friesland. De watersnood van 1675-1676*. Purmerend: Hoogheemraadschap Noordhollands Noorderkwartier.
- Aten, Diederik en Jan de Bruin. 2005. *Noorderkwartier perfect gemeten*. Purmerend-Hoorn, cd-rom + tekstboekje.

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl). Via de website <http://www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html> zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Leiden in 3D

Het is deze keer eens niet een website die we hier bespreken, maar een film. Met in de hoofdrol de stadsplattegrond van Leiden, door Joan Blaeu uit 1649. Deze film, die de titel 'Ontdek Leiden in de Gouden Eeuw' meekreeg, werd het afgelopen Open Monumentenweekend vertoond in de Leidse schouwburg en is gemaakt in opdracht van de Unit Monumenten en Archeologie van de gemeente. De stadsplattegronden van Joan Blaeu kenmerken zich onder meer door de gebouwen die in opstand getekend zijn.

Genoemde website:

Los Digitalos: <http://www.losdigitalos.nl/>
Primavera Pers: <http://www.primaverapress.nl/>

We krijgen hierdoor een indruk hoe de gebouwen van de stad er uit gezien moeten hebben. Het geeft ook de mogelijkheid om relatief eenvoudig een driedimensionale weergave van de stad te realiseren. En dat is voor Leiden gedaan. Men is echter een stap verder gegaan: de 3D-weergave wordt gecombineerd met een animatie. In deze animatie is de kijker een fictieve reiziger uit de zeventiende eeuw. We maken kennis met de bomenrijen buiten de stad en gaan de stad via de Koepoort binnen. Vervolgens varen we door de grachten, onder bruggen, lopen we in steegjes en door de statige Breestraat of vliegen we over de vele huizen van de stad. We worden tijdens de reis vergezeld door een commentaarstelsel, die ons alles verteld over de stad en haar geschiedenis. Voor de voice-over kan voor Nederlands en Engels gekozen worden. De informatiedichtheid hiervan is erg groot, maar nergens storend. De makers van de film zijn volkomen trouw gebleven aan de enige bron die ze hebben gebruikt: de stadsplattegrond. Dat betekent dat er niets is bijgefanteerd. Huizen waarvan we op de film de achterkant zien, en waarvan de textuur dus niet door Blaeu is aangegeven, zijn keurig vaag gehouden. Ook de legendnummers zijn niet weggewerkt. Zo kan

het dus gebeuren dat op de muren van de Burcht een groot nummer 63 geprojecteerd is. Ook de topografische foutjes van Blaeu hebben de makers ongemoeid gelaten. Zo ontbreekt op de kaart, en dus in de animatie, de Lakenhal, terwijl die er al een jaar of tien stond. De Marekerk is door Blaeu foutief weergegeven. Hij tekende een ontwerp van de kerk, niet de uiteindelijke versie. Gelukkig hebben de makers er ook hier van af gezien Blaeu te corrigeren. Waar de kaart van Blaeu intact blijft, wijst de voice-over op de onvolkomenheden van de kaart.

De film is prachtig: mooi gemaakt, met respect voor de bron en zeer informatief. De vervaardiger van deze film is het bedrijfje Los Digitalos uit Groningen. Zij hadden al films gemaakt over Groningen op basis van de plattegrond van Haubois (1643) en Groningen in 1470. Deze laatste is op de website van de makers te bekijken. De DVD is verkrijgbaar als onderdeel van het boek: 'Ongekend Leiden. Het verleden in kaart'. Dit boekje, dat vooral gaat over de bouwhistorie en de archeologie van Leiden, is voor € 12,50 te verkrijgen bij Primavera Pers.

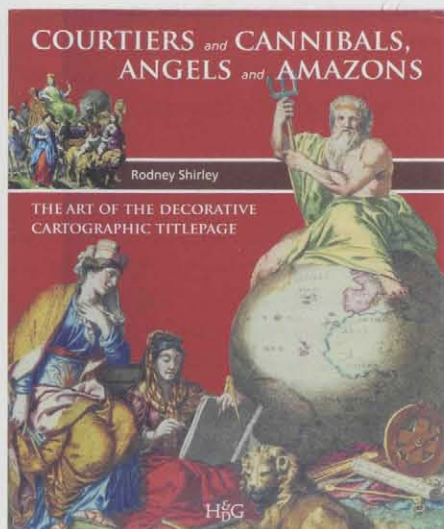
Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

Besprekingen

Courtiers and Cannibals, Angels and Amazons: the art of the decorative cartographic titlepage / Rodney Shirley. – Houten: HES & De Graaf, 2009.
– 272 p.: ill. – ISBN 9789061940609. – Prijs € 59,50

Titelpagina's van boeken worden in de literatuur nog weinig als zelfstandig object behandeld. Bij uitgeverij HES & De Graaf is nu een publicatie verschenen dat de titelpagina wel centraal stelt. Het boek *Courtiers and Cannibals, Angels and Amazons; The art of the decorative cartographic titlepage* van Rodney Shirley draagt bij om deze leemte in de literatuur op te vullen.

Het inzicht dat titelpagina's ook zelfstandig een bepaalde artistieke waarde hebben is iets van de afgelopen decennia. Shirley beschrijft dat het tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw nog niet ongewoon was dat titelpagina's bij het opdelen van een boek om de losse platen te verkopen, gewoon werden weggegooid! En dit terwijl de titelpagina, al snel vanaf het prille begin van de ontwikkeling van het gedrukte boek, zich tot juweeltjes hebben ontwikkeld. De titelpagina gaf de lezer een eerste indruk van de inhoud van het boek. Zij moest daarom behalve de aspirant koper feitelijke informatie geven ook qua vormgeving aantrekkelijk zijn. Vanaf het begin van de zestiende eeuw groeiden de titelpagina's uit van eenvoudige titelaanduidingen tot juweeltjes van de prentkunst. In de tweede helft van de zestiende

eeuw ontwikkelde zij zich, parallel aan de toen populaire emblemataboeken, tot ware zoekplaatjes met tal van indirecte en verborgen betekenissen. De titelpagina's straalden daarmee de eruditie van de auteur uit. De lezer werd uitgedaagd om de betekenis te achterhalen van de tussen uitbundige randversieringen en rolwerk opgenomen mythologische figuren, Bijbelse symbolen, heraldiek en allegorische personages. De titelpagina gaf de lezer daarmee een voorproefje van de kwaliteit hij in rest van het boek kon verwachten. In de ontwikkeling van titelpagina's zijn net als bij elke andere kunstvorm bepaalde trends te herkennen. Ook hier zijn pioniers en volgelingen aan te wijzen. Nieuwe ideeën worden nagevolgd door anderen, oude zaken verdwijnen of blijven juist op een bepaalde manier bestaan.

Het boek van Shirley behandelt in min of meer chronologische volgorde 100 afzonderlijke titelpagina's en een aantal varianten van deze prenten. De oudste afbeelding stamt uit 1471 en de jongste prent is uit 1871. Van elke afbeelding wordt een korte beschrijving gegeven van de voorstelling en het werk waar het uit afkomstig is. In de teksten van het boek klinkt het aanstekelijke enthousiasme door van de ware liefhebber. De nadruk in het boek ligt op de titelpagina's van atlanten en andere geografische werken. Geen wonder want in dergelijke kostbare plaatwerken komen de mooiste titelpagina's voor. Shirley schuwt echter niet om ook de titelpagina's van bijvoorbeeld Bijbelse, politieke en klassieke werken en zelfs die van een tuinboek te bespreken. Van een auteur worden één of meerdere titelpagina's afgebeeld en besproken. De persoonlijke smaak van Shirley en wellicht de beschikbaarheid van een afbeelding is daarmee bepalend boven bijvoorbeeld het belang van een specifieke afbeelding in het oeuvre van de auteur of in de algemene ontwikkeling

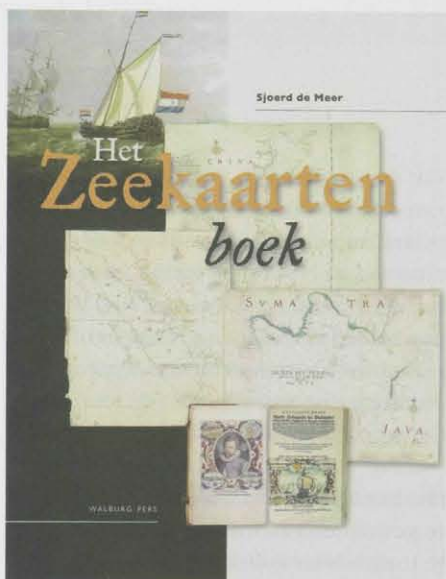
van de titelpagina's. Een beschrijving van de ontwikkeling van een titelpagina tussen verschillende drukken van een uitgave van een auteur wordt in een zeer beperkt aantal gevallen gegeven. Verbanden tussen verschillende titelpagina's, verwantschap van de afbeeldingen en de ontwikkeling van stijlen in de loop der tijd worden vrijwel niet behandeld.

Het boek beoogt een algemene indruk te geven door de fraaiste exemplaren te tonen. Naar volledigheid wordt niet gestreefd. De afmetingen van het boek, de kwaliteit van het gebruikte papier en de full colour afbeeldingen laten zien dat we hier weer met het kwaliteitsdrukkerwerk van de uitgever HES & De Graaf te doen hebben. De veelal grote afbeeldingen zijn een lust voor het oog en doen de prachtige platen fraai uitkomen. Jammer dat er hier en daar ook wat slordigheden inzitten. Een aantal afbeeldingen zijn onscherp. Ook is het vaak niet duidelijk wat de toegevoegde waarde van uitsneden van afbeeldingen of andere toevoegingen aan een hoofdstuk zijn. De nummering in de titels van hoofdstukken en de datering van de prenten zijn soms wat onlogisch of kloppen in het geheel niet.

Het boek van Shirley is in de eerste plaats een fraai en aantrekkelijk kijkboek. De bedoeling is om de lezer kennis te laten maken met de schoonheid van de titelpagina's en hem te attenderen op de vaak verborgen betekenissen die in de afbeeldingen verborgen zitten. De verklarende teksten bij de afbeeldingen zijn daarom kort gehouden en tellen veelal maar een tipje van de sluier op. Het nieuwe boek van Rodney zal ongetwijfeld bijdragen om de titelpagina bij een breder publiek meer in de belangstelling te brengen die deze absoluut verdient. Hopelijk is dit boek ook een stimulans naar een verdere en meer wetenschappelijke aanpak van dit onderwerp.

Rolf Blankemeijer

Het zeekaartenboek. Vroege zeekaarten uit de collectie van het Maritiem Museum Rotterdam / Sjoerd de Meer (hoofddred.). – Zutphen: Walburg Pers 2007. – 126 blz. – ISBN 978 90 5730 475 0. – Prijs € 24,50

Ter gelegenheid van de aankoop van een collectie manuscriptzeekaarten van het Corpus Christi College, Oxford heeft de conservator kartografie van het Maritiem Museum Rotterdam, Sjoerd de Meer, een publicatie het licht doen zien over zestiende- en zeventiende-eeuwse zeekaarten in het algemeen als omlijsting van meer specifieke bijdragen over de kaarten uit Oxford. Hij heeft daarvoor een team van specialisten bijeen gekregen die schrijven over de Wereld van de Zeekaart (De Meer), Mercator's wereldkaart *Ad usum Navigantium* (De Meer), Willem Jansz. Blaeu's wereldkaarten uit 1619 en 1644 (Diederik Wildeman), de Vingboonskaarten uit de collectie Engelbrecht (Martine Gosselink), het Kaartenmakersbedrijf van de VOC (De Meer), de Corpus Christi kaarten (Julian Reid, archivaris Oxford), Joan Blaeu als kaartenmaker van de VOC (De Meer), De VOC als handelsfirma in India (Om Prakash, econoom en historicus uit Delhi), Jan Hendricksz. Tim, vervaardiger van een van de kaarten uit de collectie (Kees Zandvliet), een Panorama van Jambi uit de collectie (Els Jacobs), en de overdracht van onze kartografische kennis aan de Engelsen (Sarah Tyacke, gast hoogleraar Royal Holloway, Universiteit van Londen). Om de kaarten uit de collectie te vergelijken met later vervaardigde manuscriptkaarten zijn er ook bijdragen over Isaak de Graaf (De Meer) en de Van Keulens (Dirk de Vries) die na de Blaeu's kaartenmakers van de VOC waren. Het thema *zeekaarten*

wordt verder goed opengelegd door een uitgebreide literatuuropgave, een register, en een geïllustreerde verklarende woordenlijst.

De Corpus Christi collectie werd in 1714 aan dat college geschonken en bestond uit 30 zeekaarten (15 manuscriptkaarten op perkament, 14 op papier en 1 gedrukte kaart). Acht van de manuscriptkaarten zijn van Joan Blaeu, een van Jan Tim; de overige zijn anoniem. Het betreft kaarten voor de vaart op Zuid- en Oost-Azië: overzeilers om naar Java te komen en van daar naar China of naar India, met de nodige detailkaarten; het materiaal is waarschijnlijk ooit bijeengebracht voor de uitgave van een Engelse zeemansgids voor de Indische wateren; het was gebruikelijk dat men daarvoor materiaal van de beter geïnformeerde Nederlanders gebruikte.

Het leuke van dit boek is dat je door de veertien korte en goed geschreven hoofdstukken eigenlijk ongemerkt goed geïnformeerd wordt over de verschillende aspecten van de vervaardiging en uitbating van zeekaarten en de ontwikkeling daarin van 1500 tot 1800. De verschillende bijdragen zijn strategisch gekozen, zodat ze samen een logisch verhaal vertellen en toch ook voor de Corpus Christi College collectie relevant zijn en die goed weten te 'plaatsen'. Rotter-

damse juweeltjes, zoals de manuscriptzeemansgids van de 'Indische Noord' van Claes Bichon, zijn mooi in het verhaal verwerkt.

Daarnaast is deze publicatie een goed medium om mensen te interesseren in de in ieder geval al rijke collectie zeekaarten van het Maritiem Museum, van zestiende-eeuwse leeskaarten en portolanen, wereld(wand)kaarten, tot en met paskaarten, zeemansgidsen en zeeatlassen. Van de bijdragen is waarschijnlijk alleen die van Prakash wat minder relevant voor de kartografische aspecten; wel laat hij goed zien waarom India zo'n belangrijke plaats onder de in het kaartmateriaal afgebeelde gebieden innam.

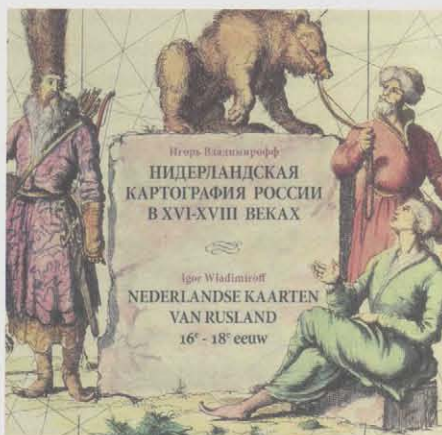
Van 21 van de 30 kaarten uit de Corpus Christi collectie zijn er in dit boek afbeeldingen te vinden, al vergt dat enig detectivewerk. Omdat de verwerving van die collectie toch de aanleiding geweest is voor deze publicatie zou volledigheid, al was het alleen een lijstje van alle kaarten, toch een goede service geweest zijn.

Naast deze uitgave is bij de Walburg Pers van dezelfde auteur ook een facsimile-uitgave verschenen van de collectie, voor € 495, onder de titel *De schat van Corpus Christi: VOC-kaarten boven water*. Ook die bevat niet alle kaarten uit de collectie maar is met een aantal relevante andere zeekaarten van Zuid- en Oost-Azië versterkt.

Ferjan Ormeling

Nederlandse kaarten van Rusland 16^e - 18^e eeuw: Catalogus bij de tentoonstelling in de voormalige Hollandse Kerk te Sint-Petersburg

17 oktober – 17 november 2008 [en in Museum Geelvinck te Amsterdam 3 juli – 31 augustus 2009] / Igor Wladimiroff. – Groningen: Nederland-Rusland Centrum, 2008. – 73 pag. – Ill. In kleur. – € 12,50.

Van 3 juli tot en met 31 augustus 2009 waren in het Museum Geelvinck aan de Keizersgracht in Amsterdam tweënder-tig kaarten te zien van Rusland tussen de zestiende en achttiende eeuw. Als kaartliefhebber die 'om de hoek' in het Stadsarchief Amsterdam werkt, loop je dan natuurlijk even binnen. Je koopt de catalogus. Zoals het vaak vergaat heb je die dus niet vooraf gelezen. Nieuwsgierig loop je dan de expositieruimte binnen. In een prachtige zaal straalt je een fraaie 'kaartenwand' tegemoet. Er is iets vreemds. Er zit soms wat kleurver-

schil tussen de kaart- en bladranden. En daar waar een hoogteverschil van een moetrand zichtbaar zou moeten zijn, is het papier helemaal vlak. Ook zie ik dat sommige kaarten een zweempje van de een of andere kleur teveel hebben. Je gaat twifelen. Dit móét toch haast wel een reproductie zijn. Maar die dan ook? Je slaat de catalogus open. Daar moet dat dan toch verantwoord worden? Onder de inhoudsopgave lees ik dat 'alle' getoonde kaarten kopieën zijn. Dit laatste staat echter weer niet in de wervende publieksfolder en dat vind ik een beetje op, liever nog over, het randje. Het maken tentoonstellingen van reproducties lijkt een modetrend te worden. Zo liep in de zomermaanden van 2009 in de Beurs van Berlage (eveneens in Amsterdam) de tentoonstelling *The Complete Rembrandt*. Je betaalde dan 12 euro om (weliswaar mooie) reproducties te zien van het complete Rembrandtoeuvre. Tegelijkertijd ben ik wel benieuwd naar een antwoord op de vraag hoeveel nietsvermoedende toeristen er geweest zijn die er pas, na betaling van het entreegeld, achterkwamen dat het om reproducties van de meester ging. En die vraag stelde ik me ook bij de kaarten van Rusland-tentoonstelling in Museum Geelvinck (ook al was de toegangsprijs daar veel lager). Nu zag iedereen in de Beurs van Berlage in één oogopslag dat het geen schilderijen waren. Dat zal de gemiddelde bezoeker van het Geelvinckmuseum wat minder snel opgevallen zijn. Toegegeven, de meeste reproducties zijn bijzonder fraai gemaakt. Zo hing er de *Nieuwe lantkaarte van het Noorder en Oosterdeel van Asia en Europa* (cat. nr. 24) uit 1687 waarvoor Nicolaas Witsen gedurende zo'n twintig jaar via talloze Russische relaties gegevens verzamelde. Bij die kaart twijfelde ik echt of om een repro ging. De zes (nieuwe) bladen die, ongetwijfeld overeenkomstig het origineel, binnen de moetrand afgesneden, zijn op een textiele ondergrond geplakt waarbij zelfs kleurverschillen in het textiel tussen de bladranden aangebracht zijn. Een prachtige facsimile. Persoonlijk vind ik het altijd leuk om naar wat toponiemen op de kaarten te kijken. Het valt op dat menig Russische toponiem een Nederlands equivalent op dezelfde kaart hadden. En dat op een alleraardigst kaartje (cat. nr. 12) van Samoedenland en het eiland Vajgatsj uit het *Caert-Thresoor* van Pieter van der Keere uit 1598 (Samoedenland is globaal het Siberische vasteland ten zuiden van

Nova Zembla. Vajgatsj ligt daar nog tussen) alleen maar Nederlandstalige namen voorkomen. Een paar mooie namen zijn *D'afgoden boek*, *De revier van weynich boops* en *Teylant met de steert*. Voor deze toch relatief kleine tentoonstelling werd een complete catalogus in kleur gedrukt. Keurig is aangegeven dat menige sponsor hieraan meebetaald heeft en dat zowel Nederlandse als Russische organisaties er hulp bij geboden hebben. In het voorwoord staat dat de tentoonstelling in Sint-Petersburg te zien is geweest. Vandaar is de tekst kennelijk zowel in het Russisch als in het Nederlands opgenomen. Dan is het wat merkwaardig dat Museum Geelvinck niet als tweede expositieplaats genoemd wordt. Vermoedelijk waren de afspraken hiervoor bij het drukken van de catalogus nog niet rond. Het boekje heeft niet de opzet van een klassieke tentoonstellingscatalogus. De kaarten zijn weliswaar overeenkomstig de tentoonstelling, genummerd en afgebeeld, maar er zijn geen uitgebreide bibliografische kaartbeschrijvingen opgenomen. De opzet is anders. In een achttal hoofdstukken spelen de kaarten weliswaar een hoofdrol, maar zij worden tegelijkertijd in een goed leesbare, cultuurhistorische context geplaatst. Het is een zeker zo goede formule als de meer klassiek te noemen, kartobibliografische methode, waarbij de tentoongestelde objecten, ook

in volgorde van hangen, genummerd en beschreven worden, maar waarbij de kaarten van meer specifiek bij de kaarten behorende annotaties voorzien worden. Mijns inziens komt door de wijze waarop deze catalogus gepresenteerd wordt de context waarin de kaarten vervaardigd werden heel goed (veel beter dan in menig andere catalogus) tot zijn recht. Kortom, het is gewoon een bijzonder leuk boekje.

In hoofdstukken steunt de samensteller Igor Wladimiroff, begrijpelijk, op zijn in 2008 verschenen studie *De kaart van een verzwegen vriendschap. Nicolaas Witsen en Andrej Winius en de Nederlandse Cartografie van Rusland* (2008). En ook al is dit geen bespreking van dat werk (zie daarvoor CT 2009-2), maar van de Geelvincktentoonstelling, Wladimiroff's promotieonderzoek is een zeer gedegen boek en het is zeker waard om hier genoemd te worden. Het geeft nog veel meer informatie over de Nederlands (lees bijna: de Amsterdams)-Russische kartografische relaties dan de tentoonstellingscatalogus al doet. Blader je er doorheen, dan blijken de illustraties in een katern achterin te zitten en ... die blijken voor een groot deel weer overeen te komen met de opgenomen kaarten in de tentoonstelling(scatalogus).

Marc Hameleers

www.bimcc.org

Membership € 30

The BIMCC organizes, each year, an excursion to a map collection in or near Belgium, a Map Evening (in Brussels) and an International Conference or Study Session on a major topic of the History of Cartography. It publishes three illustrated Newsletters per year and maintains a web site.

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Gijs Boink, Nationaal Archief,
Verzameling Kaarten en Tekeningen,
Postbus 90520, 2509 LM Den Haag,
e-mail: gijs.boink@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Studiemiddag Romeyn de Hooghe van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Op vrijdagmiddag 6 februari 2009 vond bij de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam een studiemiddag plaats over Romeyn de Hooghe. Aanleiding hiervoor was de lopende tentoonstelling over deze veelzijdige barokke kunstenaar uit de late zeventiende eeuw. In 2008, het 300ste sterfjaar van De Hooghe, opende de tentoonstelling die zowel in de tentoonstellingsruimte van Bijzondere Collecties en het naastgelegen Allard Pierson Museum (beiden zijn inmiddels ondergebracht in de Sector Erfgoed van de UvA) en verscheen een bijbehorend overzichtsboek. Ook het Rijksmuseum en het Stadsarchief Amsterdam hebben aan deze tentoonstelling bijgedragen. Historica Anna de Haas (Instituut Nederlandse Geschiedenis) opende de middag met een lezing over enkele aspecten uit het leven van Romeyn de Hooghe. Er werd ingegaan op Romeyns rijke oom Pieter die vermoedelijk als suikeroom beschouwd kan worden, zijn gestrande politieke ambities en vooral

op de slechte reputatie die De Hooghe genoot. Zo werd hij beschuldigd van het maken van pornografische prenten. Hoewel daarvan nooit exemplaren van zijn aangetroffen, zijn deze er vermoedelijk wel geweest. Marc Hamelers (Stadsarchief Amsterdam) ging vervolgens in op het kartografische oeuvre van De Hooghe, waarbij hij onderscheid maakte in wandkaarten, atlaskaarten, nieuwskaarten, kaarten in boeken en stadsprofielen. De bijdrage De Hooghe aan kaarten loopt overigens uiteen van het verzorgen van enkele decoratieve details tot het geheel zelf uitgeven van kaarten. Piet Verkruysse (emeritus hoogleraar boekhistorie en conservator ad-interim van de Artis Bibliotheek) belichtte de rol van Romeyn de Hooghe als boekillustrator. Daarbij ging hij uitgebreid in op het probleem van de combinatie van hoogdruk (voor de loden letters) en diepdruk (kopergravures, prenten). Werden hiervoor sjablonen gebruikt of werden de koperplaatjes op zijn kop op de reeds gedrukte tekstbladen geplaatst? De

meningen lopen hierover uiteen. Garrelt Verhoeven (hoofdconservator Universiteitsbibliotheek Amsterdam) gaf ten slotte een inleiding op de tentoonstelling, die aansluitend bezocht werd. In kartografisch opzicht was deze dag interessant omdat weer eens goed duidelijk werd dat er verschillende mensen aan één kaart werkten. De een was gespecialiseerd in het lijnenwerk, een ander in de belettering en weer een ander in de decoraties. Romeyn de Hooghe was op het gebied van decoraties een topper. Prijzenswaardig was dat de werkgroep ook deze studiemiddag, net als de vorige studiemiddag over Blaeu (op 14 november 2008, eveneens bij de Bijzondere Collecties van de UB Amsterdam), weer voor een interdisciplinaire benadering koos. Juist het verbinden van kartografisch onderzoek aan historische, kunsthistorische en boekhistorische invalshoeken maakt zo'n studiemiddag meer dan de moeite waard.

Martijn Storms

Zeldzame VOC-kaarten naar National Library of Australia

Enige maanden geleden kreeg de Australische nationale bibliotheek (NLA) vier perkamenten VOC-kaarten in langdurig bruikleen. Drie van deze zogenoemde 'overzeilers' zijn vervaardigd door Isaac de Graaf, kartograaf in dienst van de VOC. Van de vierde kaart is de vervaardiger niet bekend; wel is bekend dat deze kaart in Batavia vervaardigd werd. Het bestaan van de vier kaarten is sinds 1980 bekend. Ze vormden echter tot onlangs deel van een particuliere collectie. Nu eigenaar Kerry Stokes de kaarten voor onbepaalde tijd in bruikleen heeft gegeven, komen ze beschikbaar voor het grote publiek. De NLA is voornemens de kaarten op te nemen in haar permanente 'Treasures Gallery', welke in de loop van 2011 geopend zal worden.

De kaarten zijn te bekijken via
<http://www.nla.gov.au/media/voc-maps/index.html>.

Kaart van de Nederlanden, Zuidoost-Engeland en het Kanaal, ca. 1720. Isaac de Graaf (1667-1743). Manuscript op perkament; 73 x 92 cm.

Op de kaart. Een impressie van de Open Monumentendag 12 en 13 september 2009

In het weekend van 12 en 13 september vond de jaarlijkse Open Monumentendag plaats. Per gemeente verschildte het of de monumenten op zaterdag of zondag geopend waren voor het publiek. In sommige plaatsen vond het evenement op beide dagen plaats. Het thema van de jaarlijkse Open Monumentendag was dit jaar 'Op de kaart'.

Meer dan 360 gemeenten namen dit jaar deel aan de Open Monumentendag. Naar schatting hebben 850.000 mensen de Open Monumentendag bezocht. Daarmee is het één van de grootste culturele evenementen in Nederland. De landelijke Stichting Open Monumentendag had met de keuze van het thema duidelijk de relatie tussen monumenten met kartografische bronnen (kaarten, plattegronden, bouwtekeningen) voor ogen. In veel plaatsen werd er een echte (historisch-)kartografische invulling aan de Open Monumentendag gegeven. In andere gemeenten werd meer de nadruk op prentbriefkaarten, of zelfs op speelkaarten of menukaarten gelegd en in sommige plaatsen was voor een eigen afwijkend thema gekozen. Het thema kon natuurlijk ook meer figuurlijk geïnterpreteerd worden: het op de kaart zetten van (de aandacht vestigen op) monumenten. Op veel plaatsen kwam de liefhebber van kaarten en plattegronden echter ruimschoots aan zijn trekken. De officiële opening, voor genodigden, van de Open Monumentendag vond op donderdag 10 september plaats in Amersfoort. Voor deze stad werd gekozen omdat de Onze Lieve Vrouwentoren oorspronkelijk het snijpunt van de x- en y-as van het Rijksdriehoeksnet was.

Annet Pasveer schreef het themaboekje 'Op de kaart' waar in een notendop verschillende aspecten van de geschiedenis van de Nederlandse kartografie passeren, van de Peutingerkarta tot de ontwerp-tekeningen van Nagele (1954-1956). In dit boekje ligt de nadruk enigszins op de stadskarteringen. Steeds wordt de link gelegd tussen de kartografie en de monumenten en wordt de rol die kaarten spelen in de bestudering van monumenten benadrukt. Historisch-kartografisch is het boekje niet altijd helemaal correct. Dat is ook niet verwonderlijk wanneer we zien dat er haast geen enkele kartografische titel in de literatuurlijst is opgenomen. Toch is het een prettig leesbaar en fraai geïllustreerd boekje. Het is onmogelijk om een overzicht van

alle kartografische activiteiten te geven die overal in Nederland plaatsvonden gedurende het weekend van de Open Monumentendag. Er zijn in totaal minimaal honderd exposities geweest waar, onder andere, (historisch) kaartmateriaal getoond werd. Hoewel dat veelal kleine tentoonstellingen waren, zullen er in Nederland nooit eerder zoveel oude kaarten tegelijkertijd tentoongesteld zijn. Bij veel exposities betrof het een combinatie van landkaarten en ansichtkaarten. In enkele gemeenten werd de gelegenheid aangegrepen om een tentoonstelling samen te stellen die langer dan één of twee dagen te zien was, zoals in de Lakenhal in Leiden ('Kunst en kaart') en Museum Oud-Oosterhout ('Oosterhout op de kaart'). In het stadhuis van Gorinchem werd tijdens de Open Monumentendag een tentoonstelling 'Gorcum op de kaart' geopend, waar naast kaarten ook foto's van inmiddels verdwenen panden te zien waren. In het Streekarchief Midden-Holland in Gouda opende op 12 september de tentoonstelling 'Die passer spant een kleyn mijle. Historische kaarten uit het Groene Hart' die nog tot en met 31 december te zien is. Een greep uit de overige activiteiten. In veel plaatsen, onder andere in Assen, Delft, Haarlem, Naarden en Wijk bij Duurstede waren wandelroutes uitgezet aan de hand van één of meer oude plattegronden. In Lekkerkerk was een 'kaartleesroute' door het dorp en in de gemeente Skasterlân was een fietsroute uitgezet aan de hand van de manuscriptkaarten van Vegelin van Claerbergen. In Leiden was een kaartenroute die langs tien locaties van diverse kaartencollecties en exposities voerde. De universiteitsbibliotheken met de belangrijkste kaartcollecties (Amsterdam, Leiden en Utrecht) waren geopend, evenals verschillende regionale archieven. Verder waren er in verschillende plaatsen demonstraties met landmeetkundige apparatuur. In de burgerzaal in Zutphen werd door het Saxioncollege gedemonstreerd hoe kaarten werden en worden gemaakt. Ook waren er diverse lezingen over de lokale historische kartografie. Andere opvallende evenementen waren een kaartenmarkt in Amerongen en een kaartveiling in Goedereede. Ook werden er in veel gemeenten cultuurhistorische waardenkaarten (o.a. Arnhem, Culemborg, Elburg, Groningen, Haren, Tynaarlo en Wijk bij Duurstede), archeologische kaarten (o.a. Amstelveen, Arnhem, Haren, Lei-

Themabeeld Open Monumentendag 2009.

den, Leidschendam-Voorburg en Weert) en zelfs een bouwhistorische verwachtingskaart (Leiden) gepresenteerd.

In sommige gemeenten werden boekjes over de plaatselijke kartografie samengesteld, zoals 'De gemeente Rheden op oude kaarten', 'Wageningen gemeten en getekend' en 'Gemeente Winsum op de kaart'. In een special van het Amersfoort Magazine werd een overzicht van de belangrijkste stadsplattegronden gegeven. In Groningen werd een set van drie plattegronden uitgegeven en in Leiden een verjaardagskalender met zes plattegronden. Ten slotte is er, wederom in Leiden, een 3D-animatie gemaakt op basis van de plattegrond uit het stedenboek van Blaeu. Meer hierover is te lezen in de @ la Carte van dit nummer.

Door het thema van de Open Monumentendag is er dit jaar veel aandacht voor kartografie geweest in de deelnemende gemeenten. Daarbij zijn veel mensen in aanraking gekomen met historisch kaartmateriaal. Hopelijk zijn er daardoor ook veel nieuwe liefhebbers enthousiast gemaakt voor de historische kartografie.

Martijn Storms

16e Miami International Map Fair

In het laatste weekend van januari 2010 vindt in het Historical Museum of Southern Florida, 101 West Flagler Street, Miami, de 16e Miami International Map Fair plaats. Op zaterdag 30 en zondag 31 januari zullen handelaren vanuit de gehele wereld antieke kaarten tentoonstellen en te koop aanbieden. Bezoekers kunnen meegebrachte kaarten laten taxeren. Ook worden enige lezingen verzorgd.

Meer informatie vindt u op <http://www.hmsf.org/programs-mapFair.htm>.

28ste internationale symposium IMCoS: oktober 2010

Van 4 t/m 6 oktober 2010 zal de International Map Collectors Society (IMCoS) haar 28ste symposium houden, ditmaal in het Welcome Collection Conference Centre te Londen en het National Maritime Museum te Greenwich. Het thema luidt: 'Groot-Brittannië - macht en invloed in de 17de en 18de eeuw'. Tijdens het symposium zijn excursies gepland naar de British Library, Greenwich Observatory, de Guildhall Library en de National Archives. Voorafgaand aan het symposium kunt

u op 30 september deelnemen aan een bezoek aan de kaartencollectie van de Marquess of Salisbury in Hatfield House en op 1 tot 3 oktober aan een excursie naar de Hereford Mappa Mundi. Voor degenen die liever in Londen blijven bestaat de mogelijkheid op 2 oktober onder leiding van de bekende gids Yasha Beresiner een wandeltocht door Londen te ondernemen. Nadere informatie zal te zijner tijd beschikbaar komen via http://www.imcos.org/International_SymposiumF.htm.

Tentoonstelling 'Spiegel van de Zuiderzee' te Enkhuizen, 26 december 2009 tot en met 28 maart 2010

In het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen een tentoonstelling te zien zijn over de ontwikkeling van de nautische kartografie van de Zuiderzee. In de tentoonstelling zal de ontwikkeling van de Zuiderzee en de zeegaten Marsdiep en Vlietstroom in beeld gebracht worden. Ook wordt aandacht besteed aan indijkingen langs de kusten van de Zuiderzee, aan betonning en bebakening, verzameling van havens en natuurlijk de droogleggingsplannen die resulteerden in de afsluiting van de Zuiderzee in 1932. Nadere informatie vindt u op <http://www.zuiderzeemuseum.nl>.

Tentoonstelling 'De hemel in kaart' te Utrecht

Ongeveer honderd bijzondere hemelkaarten uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht zijn gedigitaliseerd en beschreven. Nu, in het Internationaal Jaar van de Sterrenkunde 2009, kunnen ze op de website '400 Jaar sterrenkijker' (<http://kaarten.library.uu.nl/collectie-kaarten.php?CID=9&lang=nl>) door iedereen met een klik op de muis tevoorschijn gehaald worden.

Wie de unieke kans wil grijpen om een deel van de prachtige kaarten ook in het echt te bewonderen, kan terecht in de tentoonstelling 'De hemel in kaart' in Museum en Sterrenwacht Sonnenborgh te Utrecht. Beroemde sterrenatlassen als die van Andreas Cellarius (1661) en minder bekende, zeldzame exemplaren spelen de hoofdrol. Een bijzondere gelegenheid,

Tentoonstelling 'Magnificent Maps: Power, Propaganda and Art' in British Library

Op deze tentoonstelling, die van 20 april tot 10 september 2010 in de British Library te Londen te zien zal zijn, zullen verschillende hoogtepunten uit de kartografie getoond worden. Sommige kaarten zijn nooit eerder tentoongesteld. Bij elke kaart wordt de context waarin de kaart is ontstaan weergegeven, waarbij de belangrijke rol van de kaarten als kunstwerk en als propagandamiddel extra wordt belicht. Hoewel de nadruk op kaarten uit de vroegmoderne Europese geschiedenis zal liggen, biedt de tentoonstelling een overzicht van kaartmateriaal afkomstig uit de gehele wereld, van de Middeleeuwen tot de Moderne tijd.

want deze eeuwenoude en prachtig ingetekende hemelkaarten verlaten niet vaak de depots van de Universiteitsbibliotheek. Op de tentoonstelling is tot 28 februari 2010 te zien hoe sterrenkundigen door de eeuwen heen het heelal in beeld brachten. De hemelkartografen tekenden op de sterrenkaarten heel gedetailleerd de prachtigste mythologische figuren, Bijbelse taferelen, of juist wetenschappelijke instrumenten die tijdens de Verlichting tot de verbeelding spraken. Door al die pracht en praal werd het zelfs lastig om een sterrenbeeld terug te vinden. De komst van de telescoop, nu zo'n 400 jaar geleden veranderde de kijk op het firmament voorgoed. Meer informatie vindt u op <http://www.sonnenborgh.nl/>.

Studiedag kartografie van de Zuiderzee te Enkhuizen

De eerder aangekondigde studiedag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie van Nederland op vrijdag 18 december in het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen wordt doorgeschoven naar vrijdag 22 januari 2010. Het thema van deze dag is de kartografie van de Zuiderzee en de zeegaten Marsdiep en Vlietstroom, die gedurende vele eeuwen de belangrijkste toegangen vormden naar deze voormalige binnenzee. De studiedag wordt georganiseerd naar aanleiding van het verschijnen van de Explokaart-uitgave 'Spiegel van de Zuiderzee: geschiedenis en cartobibliografie van de Zuiderzee en het Hollands Waddengebied' in oktober van dit jaar.

Nadere informatie over aanmelding en programma is te verkrijgen via Erik Walsmit; tel: 0228-351157 of email erik.walsmit@zuiderzeemuseum.nl.

International Atlas Conference, 21 t/m 25 april 2010

Ieder jaar komen experts en verzamelaars bijeen om informatie uit te wisselen over atlassen die sinds 1800 in het Duitstalige deel van Europa zijn uitgegeven. Deze atlasconferenties richten zich zowel op professionals als op verzamelaars. Hierbij wordt aan de kartografische en bibliografische aspecten van de atlassen een evenredig belang toegekend.

In 2010 wordt de International Atlas Conference gehouden aan de Berlijnse Staatsbibliotheek zu Berlin. De conferentie bestaat uit twee delen. De eerste drie dagen kunnen de deelnemers tijdens een workshop de verzamelingen van de Staatsbibliotheek bekijken en onderzoeken. De laatste twee dagen vindt de eigenlijke conferentie plaats, welke in belangrijke mate over de werkzaamheden aan de geplande database van atlassen gewijd zal zijn.

De conferentie gaat vergezeld van een boekenmarkt.

Nadere informatie is te verkrijgen via Jürgen Espenhorst, Villigster Str. 32, D-58239 Schwerte; tel: +49-2304/72284, fax: +49-2304/72284.

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.
Zie ook: <http://cartography.geo.uu.nl/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Boglárka, Csiki, & Zsombor Bartos-Elekes (ed). 2009. *Descriptio Transylvaniae: International Conference on History of Cartography and Historical Geography, Cluj-Napoca - Kolozsvár (RO), April 24th-25th, 2009*. Cluj-Napoca: Cholnoky Jenő Geographic Society; Babes-Bolyai University, Faculty of Geography. - ISBN 978-973-88970-4-5. - 187 blz. - The volume comprises the full text of the papers presented at the conference.

Boink, Gijs. 2009. 'Kaartencollecties in Nederland: Collectie kaarten en tekeningen van het Nationaal Archief.' *Caert-Thresoor* 28, 3: 76-78.

Broeders, Piet. 2009. 'Negentiende eeuwse kaartkritiek: Von Derfeldens brief aan Vincendon-Dumoulin.' *Caert-Thresoor* 28, 2: 48-54.

Dröge, Jan et al. 2009. *Op de kaart. Leiden - Leiderdorp - Oegstgeest - Zoeterwoude*. Leiden: Stichting Open Monumentendagen Leiden.

Gast, Kees, et al. 2009. *Wageningen gemeten en getekend. Een greep uit vier eeuwen kaarten van Wageningen*. Wageningen: Comité Open Monumentendagen Wageningen. ISBN 978-90-79819-02-7.

Gent, Rob van, & Marco van Egmond. 2009. '400 jaar sterrenkijker: oude hemelkaarten en -prenten op internet beschikbaar.' *Caert-Thresoor* 28, 3: 71-75.

Gent, Rob van, en Marco van Egmond. 2009. 'Oude sterrenkaarten en -prenten op internet toegankelijk.' *Geo-Info* 7/8: 10-13.

Heere, Elger. 2009. 'Oude kaarten in een GIS: mogelijkheden en beperkingen.' *Caert-Thresoor* 28, 2: 33-39.

Iterson, Rob van. 2009. *Rijnland in de kaart gekeken*. Leiden: Hoogheemraadschap van Rijnland.

Kröger, Kurt (red.). 2008. *Reichsfreiherr vom und zum Sten zum 250. Geburtstag: 10. Symposium zur Vermessungsgeschichte in Dortmund am 18.02.2008 im Museum für Kunst und Kulturgeschichte*. Dortmund: Förderkreis Vermessungstechnisches Museum e.V. - ISBN 978-3-00-024585-5.

Lammers-Keijsers, Yvonne. 2009. 'De Leidse kaart van Blaeu.' In: Y.M.J. Lammers-Keijsers (red.), *Ongekend Leiden. Het verleden in kaart*. Leiden: Unit Monu-

menten en Archeologie, gemeente Leiden, blz. 73-78.

Leenders, Eric, en Herman Deijnc-kens. 2009. 'Antwerp, a forgotten marquisate: The origin of the C.J. Visscher map.' *BIMCC Newsletter* 35 (September 2009): 17-21.

Reitsma, Henk. 2009. 'Kaarten en kruut: Rampkaarten van buskruitontploffingen in Nederland.' *Caert-Thresoor* 28, 2: 41-47.

Renkema, Wim. 2009. 'Het ontstaan van de eerste overzichtskaarten van Aruba (1820-1828).' *Caert-Thresoor* 28, 3: 65-70.

Schilder, Günter. 2009. *Perú en los mapas holandeses, siglos XVI-XVIII*. - [Lima]: Embajada del Reino de los Países Bajos, [2009]. - 27 blz. - Catalogus bij gelijknamige tentoonstelling in Lima. (informatie over verkrijgbaarheid: p.vangestel@geo.uu.nl).

Schumacher, Heinrich. 2008/2009. 'Die Triangulation Ostfrieslands (1798 bis 1801) des Artilleriekapitäns Willem Camp, ihre bildliche Darstellung und ihre rechnerische Grundlagen.' *Emder Jahrbuch für historische Landeskunde Ostfrieslands* 88/89, 274-287.

Storms, Martijn. 2009. 'Kaartencollecties in Nederland: Collectie kaarten en atlassen van de Universiteitsbibliotheek Leiden.' *Caert-Thresoor* 28, 3: 55-56.

Vanwesenbeeck, Cees, en Wim Weve (hoofredactie). 2009. *Op de kaart*. - [Speciaal nummer van] Delft: Cultuurhistorisch magazine voor Delft 11, 3 (najaar 2009). Bevat:

- Carla de Wit, Delfland op de kaart (blz. 4-7).

- Marion Claessens, Een kaart van de zuidzijde van de stad en de Schie uit 1561 (blz. 8).

- Peter Hofland, Kaarten en Erfgoededucatie (blz. 10-12).

- Wim Weve, De stad op de kaart (blz. 13-15).

- Wim Weve, Huizen zoeken op de Kaart Figuratief (blz. 16-19).

- Marjolein Kerkhof en Floor Timmermans, Archeologische verwachtingen op de kaart (blz. 20-21).

- George Buzing en Steven Jongma, Cultureel erfgoed Delft digitaal op de kaart (blz. 22-24).

Vollenbronck, Laurens. 2009. 'De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Geen militaire maar een territoriaal-politieke functie.' *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 27,2: 73-83. NB: Een reactie volgt in het volgende nummer van *HGT*.

Walsmit, Erik, et al. 2009. *Spiegel van de Zuiderzee: Geschiedenis en cartobibliografie van de Zuiderzee en het Hollands Waddengebied*. - Utrechtse Historisch-Cartografische Studies; 8. Houten: HES & De Graaf. - 740 blz. ISBN 978-90-6194-230-6. Informatie: www.hesdegraaf.com.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMCoS Journal 117 (Summer 2009)

- Clancy, Robert, 'Mapping Antarctica: A five hundred year record of discovery' (blz. 5-13).
- Roberts, Iolo and Menai, 'Robert Roberts and his Nineteenth Century Welsh Language Maps' (blz. 17-21).
- Shirley, Rodney, 'Vavassore & Pagano: The cartographic output of two important Venetian map-makers' (blz. 31-39).
- Batten, Kit, 'Der Bär Ist Los! or - all hell is loose' (blz. 41-43).

IMCoS Journal 118 (Autumn 2009)

- Smith, Richard, 'Peninsula Cartography: The bi-centenary of the battle of La Coruña' (blz. 7-16).
- Batten, Kit, 'The Mystery of WJH: A puzzle of a puzzle map' (blz. 19).
- Nicholson, Tim, 'Mr Lewis's Masterpiece: The Map of England and Wales 1839' (blz. 21-28).

BIMCC Newsletter 35 (September 2009)

- Bracke, Wouter, 'The Coronelli Globes in the Royal Library of Belgium' (blz. 12-13).
- Van Brussel, Marcel, en Eric Leenders, '2009: The Darwin year: R. Fitzroy and the Beagle Channel' (blz. 14-16).
- Leenders, Eric, en Herman Deijnc-kens, 'Antwerp, a forgotten marquisate: The origin of the C.J. Visscher map' (blz. 17-21).

MERCATOR
 Achter Clarenburg 2
 3511 JJ Utrecht - NL
 Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

P.J. KIPP RESTAURATIE-ATELIER

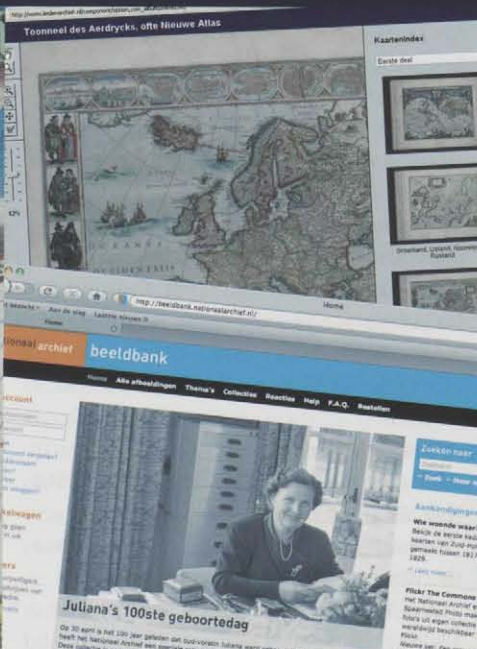
Abstederdijk 309
 3582 BL Utrecht
 Telefoon (030) 2516010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlanten, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Voor een compleet traject

Publiceren website webwinkel e-learning **Beheren** dataentry EAD-editing **Hosting**
 duurzame digitale opslag database **Digitaliseren** schilderij foto boek kaart
 document bouwtekening fiche microfilm film **Fotografie** interieur object 3D-shot

www.pictura-im.nl

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
cartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29 mei
2009**

**Kijkdagen
21-23 mei**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Jansweg 39
2011 KM Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

www.swaen.com
paulus@swaen.com

bel voor gratis taxatie telefoon ~~06-xx-27508276~~
+1 727 6873298

antiquariaat
SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

MARCH
2010

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Graaf van Burenstraat 12
7411 RW Deventer